

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ІНСТИТУТ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

MIGRATION & LAW

VOLUME 4, ISSUE 3

2024

MIGRATION & LAW

VOLUME 4, ISSUE 3

It was founded on 18 February 2021. It is published 6 times a year
State registration certificate: series KB No. 24750-14690P as of 10 March 2021
Founder and publisher: National Academy of Management
15 Ushinsky St., Kyiv, Ukraine, 03151. Certificate ДК No. 4714 as of 23 April 2014
Co-founder: Institute of Modern Educational Technologies
9 Gnata Yury St., Kyiv, Ukraine, 03148

Included in the List of scientific specialized publications of Ukraine (category "B") in public administration, law, economics, sociological and political sciences (specialties: 051 – Economics, 052 – Political science, 054 – Sociology, 081 – Law, 281 – Public management and administration, 292 – International economic relations, 293 – International law) in accordance with the orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 07 April 2022 No. 320, 06 June 2022 No. 530 and 20 June 2023 No. 768

EDITORIAL BOARD

KURYLIUK Yurii — Editor-in-Chief, DSc in Law (National Academy of Management)

Ukrainian Members of the Editorial Board

BABIN Borys, DSc in Law (National Aviation University)
BIL Maryana, DSc in Econ., PhD in Public Adm. (Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine)
BORTNIK Nadiya, DSc in Law (Admiral Makarov National University of Shipbuilding)
BRASLAVETS Oleksiy, PhD in Econ. (National Academy of Management)
KAMINSKA Nataliia, DSc in Law (National Aviation University)
KOLOMIYETS Natalia, DSc in Law (Chernihiv Polytechnic National University)
KOSTYNETS Valeriya, DSc in Econ. (National Academy of Management)
MALYNOVSKA Olena, DSc in Public Adm. (National Institute for Strategic Studies)
MYTROFANOV Igor, DSc in Law (Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyyi National University)
NIKIFORENKO Volodymyr, DSc in Law, PhD in Public Adm. (Administration of the State Border Guard Service)
OVCHAR Pavlo, DSc in Econ., PhD in Public Adm. (National Academy of Management)
OLIINYK Svitlana, PhD in Law (European Union Advisory Mission Ukraine)
POZDNIAKOVA-KYRBIATIEVA Ellina, DSc in Soc. (Khortytsia National Educational & Rehabilitation Academy)
POZNYAK Olexii, PhD in Econ. (Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine)
POKATAEV Pavlo, DSc in Law, DSc in Public Adm. (Classical Private University)
RADZIVILL Olexandr, PhD in Law (Kyiv University of Law of NAS of Ukraine)
SITSINSKA Maya, DSc in Public Adm. (Khmelnyskyi Cooperative Trade and Economic Institute)
SHEVCHUK Olexandr, DSc in Polit. (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine)
FILIPPOV Stanislav, DSc in Law (Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service)
FILIPPOVA Victoria, DSc in Public Adm. (Kherson National Technical University)
ZHALILO Yaroslav, DSc in Econ. (National Institute for Strategic Studies)
ZOSKA Yana, DSc in Soc. (Mariupol State University)
YAGUNOV Dmytro, DSc in Polit., PhD in Public Adm. (Vasyl Stus Donetsk National)
YEROKHIN Serhiy, DSc in Econ. (National Academy of Management)

International Members of the Editorial Board

BERMEJO Rut, PhD in Polit. (University Rey Juan Carlos, Spain)
BUČIŪNAS Gediminas, Dr in Law (Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University, Lithuania)
GÓRNY Agata, Dr hab. in Soc. (Warsaw University Center for Migration Studies, Poland)
VOLLMER Bastian, PhD in Soc. (Catholic University of Applied Sciences Mainz, Germany)
KRUESSMANN Thomas, Dr in Law (University of Kent, England)
MARQUES José, PhD in Soc. (Polytechnic Institute of Leiria, Portugal)
TRAUNER Florian, DSc in Polit. (Vrije Universiteit Brussel, Belgium)
FRANK Libor, PhD in Polit. (University of Defence, Czech Republic)

Recommended for printing by the Academic Council of the National Academy of Management
(minutes No. 5 as of 14 June 2024)

The authors of the articles are responsible for the accuracy of facts, quotations, proper names, geographical names, names of enterprises, organizations, institutions and other information. Opinions expressed in the articles may not coincide with the point of view of the editorial board and do not impose any obligations on it.
Reprints and translations are permitted only with the consent of the author and the editors.

MIGRATION & LAW VOLUME 4, ISSUE 3

Засновано 18 лютого 2021 р. Виходить 6 разів на рік
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 24750-14690Р від 10.03.2021

Засновник і видавець: ВНЗ «Національна академія управління»

Україна, 03151, м. Київ, вул. Ушинського, 15. Свід. ДК № 4714 від 23.04.2014.

Співзасновник: Інститут сучасних освітніх технологій

Україна, 03148, м. Київ, вул. Гната Юри, 9.

Включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з державного управління, соціологічних, економічних, політичних і юридичних наук (спеціальності: 051 – Економіка, 052 – Політологія, 054 – Соціологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування, 292 – Міжнародні економічні відносини, 293 - Міжнародне право) відповідно до наказу МОН України від 07.04.2022 № 320, від 06.06.2022 № 530 та від 20.06.2023 № 768

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

КУРИЛЮК Юрій — головний редактор, д.ю.н., проф. (ВНЗ «Національна академія управління»)

Українські члени редколегії

БАБІН Борис, д.ю.н., проф. (Національний авіаційний університет)

БІЛЬ Мар'яна, д.е.н, к.держ.упр., с.н.с. (Інститут регіональних досліджень ім. М. Долишнього НАН України)

БОРТНИК Надія, д.ю.н, проф. (Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова)

БРАСЛАВЕЦЬ Олексій, к.е.н. (ВНЗ «Національна академія управління»)

ЕРОХІН Сергій, д.е.н., проф. (ВНЗ «Національна академія управління»)

ЗОСЬКА Яна, д.соц.н., проф. (Маріупольський державний університет)

ЖАЛІЛО Ярослав, д.е.н., с.н.с. (Національний інститут стратегічних досліджень)

КАМІНСЬКА Наталія, д.ю.н., проф. (Національний авіаційний університет)

КОЛОМІЄЦЬ Наталія, д.ю.н., проф. (Національний університет «Чернігівська політехніка»)

КОСТИНЕЦЬ Валерія, д.е.н., доц. (ВНЗ «Національна академія управління»)

МАЛИНОВСЬКА Олена, д.держ.упр., с.н.с. (Національний інститут стратегічних досліджень)

МИТРОФАНОВ Ігор, д.ю.н., проф. (Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського)

НІКІФОРЕНКО Володимир, д.ю.н., к.держ.упр., доц. (Адміністрація Держприкордонслужби України)

ОВЧАР Петро, д.е.н., к.держ.упр., доц. (ВНЗ «Національна академія управління»)

ОЛІЙНИК Світлана, к.ю.н. (Консультативна місія Європейського Союзу в Україні)

ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА Елліна, д.соц.н., проф. (Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія)

ПОЗНЯК Олексій, к.е.н., с.н.с. (Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України)

ПОКАТАЄВ Павло, д.ю.н., д.держ.упр., проф. (Класичний приватний університет)

РАДЗІВІЛЛ Олександр, к.ю.н., доц. (Київський університет права НАН України)

СІЦІНСЬКА Майя, д.держ.упр., проф. (Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут)

ФІЛІППОВ Станіслав, д.ю.н., проф. (Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького)

ФІЛІПОВА Вікторія, д.держ.упр., проф. (Херсонський національний технічний університет)

ШЕВЧУК Олександр, д.політ.н., проф. (Чорноморський національний університет ім. П. Могили)

ЯГУНОВ Дмитро, д.політ.н., к.держ.упр., доц. (Донецький національний університет ім. В. Стуса)

Іноземні члени редколегії

БЕРМЕХО Рут, PhD in Polit. (Університет Рея Хуана Карлоса, Іспанія)

БУЧЮНАС Гедімінас, Dr in Law (Університет Міколаса Ромеріса і Університет Вітаутаса Великого, Литва)

ВОЛМЕР Бастіан, PhD in Soc. (Католицький університет прикладних наук Мейнда, Німеччина)

ГУРНИ Агата, Dr hab. in Soc. (Центр дослідження міграції Варшавського університету, Польща)

КРЮССМАН Томас, Dr in Law (Кентський університет, Велика Британія)

МАРКЕС Хосе, PhD in Soc. (Політехнічний інститут Лейрії, Португалія)

ТРАУНЕР Флоріан, DSc in Polit. (Брюссельський вільний університет, Бельгія)

ФРАНК Лібор, PhD in Polit. (Університет оборони, Чехія)

Рекомендовано до друку Вченою радою ВНЗ «Національна академія управління»

(протокол № 5 від 14 червня 2024 р.)

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора і редакції.

ЗМІСТ

CONTENTS

1. Зворотна міграція у період повномасштабної війни проти України: чинники та перспективи / Return migration during the full-scale war against Ukraine: factors and prospects
Чабанна Маргарита / Chabanna Marharya 5
2. Ретроспективна система збору даних про мігрантів та її загальні методологічні обмеження: критичний огляд / Retrospective data-gathering system on migrants and its generic methodological limitations: critical review
Гнатюк Володимир / Hnatiuk Volodymyr 23
3. Протидія контрабанді засобами кримінального права України / Combating smuggling by means of criminal law of Ukraine
Митрофанов Ігор / Mytrofanov Ihor 44
4. Кримінальна відповідальність за насильницьке переміщення українських дітей на тимчасово окупованих територіях України: геноцидальний аспект / Criminal liability for forced displacement of Ukrainian children in temporarily occupied territories of Ukraine: genocidal aspect
Зеленчук Володимир / Zelenchuk Volodymyr 61
5. Організаційно-правові засади електронного документообігу інформації з обмеженим доступом / Organizational and legal framework for electronic document management of restricted information
Морохов Олег / Morokhov Oleh 74

Наукова стаття (Research article)

<http://doi.org/10.32752/2786-5185-2024-4-3-5-22>

УДК 314.151.3-054.72:325.14

ЗВОРОТНА МІГРАЦІЯ У ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ: ЧИННИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

RETURN MIGRATION DURING THE FULL-SCALE WAR AGAINST UKRAINE: FACTORS AND PROSPECTS

Маргарита Чабанна¹

*Національний університет «Києво-Могилянська Академія»
(вул. Сковороди 2, м. Київ, Україна, 04070)*

Marharyta Chabanna

*National University of "Kyiv-Mohyla Academy"
(2 Skovoroda str., Kyiv, Ukraine, 04070)*

Отримано: 13.05.2024. Затверджено: 14.06.2024

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду особливостей, тенденцій, чинників і наслідків міграції у період повномасштабної війни проти України. Спираючись на методологічні підходи до визначення поняття і видів міграції, а також на представлені міжнародними організаціями і українськими аналітичними установами дані про кількість українських мігрантів і їх соціальні профайли, дослідження сфокусоване на зворотній міграції, мотиваціях і прагненнях тих шукачів притулку, які вирішили повернутись в Україну до завершення воєнних дій. Тему розкрито з врахуванням безпекових і соціально-економічних чинників переміщення громадян України за кордон, можливостей приймаючих країн задовольнити їхні потреби та створити умови для соціальної інтеграції. Зокрема, з акцентом на правових аспектах отримання тимчасового захисту у країнах Європейського Союзу, визначено перспективи такої інтеграції у довгостроковому періоді. Також у статті вказано на економічний ефект зовнішньої міграції. Відповідно, автором враховано наслідки зовнішньої та зворотної міграції, як для країн ЄС, так і для відновлення і повоєнної відбудови України.

¹ доктор політичних наук, доцент; orcid 0000-0002-0898-8290, e-mail: chabanna@ukma.edu.ua

Ключові слова: повномасштабна війна проти України; Європейський Союз; міграція; тимчасовий захист; шукачі притулку; репатріанти; повоєнна відбудова; соціально-економічний статус; економічні наслідки міграції; освіта.

ABSTRACT

The article is devoted to consideration of trends, factors and consequences of the migration during the full-scale war against Ukraine. The author applies methodological approaches to defining the concept and types of migration and uses data on the number of Ukrainian migrants and their social profiles presented by international organizations and Ukrainian analytical institutions. The research is focused on return migration, motivations and needs of those asylum seekers who decided to return to Ukraine before the end of hostilities, despite the ongoing war and security risks. The topic also covers security and socio-economic factors of the migration flows of Ukrainians abroad, the possibilities of the host countries to meet the needs and create conditions for social integration of asylum seekers. With an emphasis on the legal aspects of obtaining temporary protection in the European Union, the prospects of such integration in the long run are mentioned as well. In this context the economic effect of migration is evaluated. Focusing on this review, the author takes into account the consequences of external and return migration for the EU and for the recovery and post-war reconstruction of Ukraine.

Key words: full-scale war against Ukraine; European Union; migration; temporary protection; asylum seekers; returnee; post-war reconstruction; socio-economic status; economic effect of migration; education.

I. INTRODUCTION

A full-scale war in Ukraine caused an unprecedented humanitarian crisis in all regions of the country and, as a result, triggered a migration crisis. At the first year of the full-scale war, starting on 24 February 2022, the number of displaced people amounted to 14,8 million. As it is mentioned in World Migration Report by *International Organization for Migration* (IOM), the Russian full-scale invasion of Ukraine in February 2022 “resulted in one of the largest and fastest displacements in Europe since the Second World War”¹. So, Germany hosted 1,126 million of Ukrainians², Poland — 957 000, Czech Republic — 373 000, Spain — 186 000, Italy — 169 000, the Netherlands — 136 000 and Slovakia — 113 000³. Outside the European Union, the largest countries in terms of the number of Ukrainians hosted

¹ McAuliffe M., Oucho L.A. (eds.) (2024). World Migration Report 2024. Geneva: International Organization for Migration (IOM). URL: publications.iom.int/books/world-migration-report-2024.

² Nowadays Germany hosts the largest number of refugees in Europe: 7 % of all refugees in the world (See: McAuliffe M., Oucho L.A.).

³ Богдан Т. (2024). Статус українських біженців у ЄС лише на три роки. Що дали? *Економічна правда*. URL: www.epravda.com.ua/columns/2024/01/12/708597/

since the beginning of the full-scale invasion are the USA (280 000 people), Great Britain (253 200) and Canada (210 200)¹.

At the same time, it is worth considering that the process of migration involves the movement of citizens both from and to their home country. Therefore, the trends are as follows. According to the *UN Refugee Agency*, as of December 2023, there were 6,335 million displaced persons from Ukraine abroad (while the *Office of the United Nations High Commissioner for Refugees* (UNHCR) indicates that further 5,974,800 people were displaced abroad²), including 5,931 million displaced persons from Ukraine with temporary protection status registered in the EU³. At that time, IOM estimates that around 3,689 million people remained internally displaced in Ukraine⁴. Due to data from January 2024, approximately 4,9 million Ukrainians were abroad due to the war⁵. As of the end of March 2024, according to Eurostat, 4,2 million people who left Ukraine due to the full-scale invasion had the status of temporary protection in EU countries⁶. It is worth noting that according to relevant data, 46,7% of Ukrainian citizens who received this status, are women, 35,3% are children, and 18% are adult men⁷.

Given the fact that the security situation was the main factor in the migration flow to the West, it is clear that migration flows from Eastern and Southern regions, as well as the North, prevail. The vast majority of residents of other regions remained at their permanent place of residence during the

¹ Вишлїнський Г, Михайлишина Д, Самойлюк М. та ін. (2024). Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. URL: ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/

² IOM (2023a). Ukraine — Returns Report — General Population Survey Round 15. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-15-november-december-2023?close=true>

³ Богдан Т. (2024). Статус українських біженців у ЄС лише на три роки. Що далі? *Економічна правда*. URL: www.epravda.com.ua/columns/2024/01/12/708597/

⁴ IOM (2023a). Ukraine — Returns Report — General Population Survey Round 15. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-15-november-december-2023?close=true>

⁵ Вишлїнський Г, Михайлишина Д, Самойлюк М. та ін. (2024). Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. URL: ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/

⁶ Укрінформ (2024). Половина українських біженців готові повернутися з Європи додому. URL: www.ukrinform.ua/rubric-society/3863614-polovina-ukrainskih-bizenciv-gotovi-povernutisya-z-evropi-dodomu.html

⁷ Богдан Т. (2024). Статус українських біженців у ЄС лише на три роки. Що далі? *Економічна правда*. URL: www.epravda.com.ua/columns/2024/01/12/708597/

war (due to the data collected by *Gradus Research*, 84% of respondents in the Western region and 78% in the Central region didn't flee)¹.

At the beginning of the war, both among internally displaced people and among those who did not leave their homes, more than a third of respondents (35%) noted that they do not want to leave their families even in the event of an aggravation of the situation. Almost a quarter of respondents (17%) say that they do not have money to move, 15% didn't relocate due to the age reasons or physical disabilities, 14% have shelters or believe it's safe to stay, 9% mentioned that they will not adapt to new conditions, 5% do not move to keep a job².

However, those who had to flee their habitual place of residence were guided by a number of reasons, when the conduct of hostilities and the threat of shelling were of primary importance. But individual motivations (in addition to external factors, revealing the intentions of migrants to return or integrate into new communities) also determine the effect of two directions migration, both for the host countries and for Ukraine.

II. PURPOSE AND METHODOLOGY

The purpose of the study is to find out how the socioeconomic status of migrants (in line with the security situation) and covering of their needs by hosting countries, affect their intentions to return to Ukraine or, on the contrary, integrate into the host communities. At the same time, the difficulties and advantages of the integration of Ukrainian refugees for the EU countries are taken into account.

From the point of view of migration law, migration is defined as the movement of people for various purposes across the borders of certain territorial entities aimed at permanent or temporary change of residence³ or in other words, permanent or temporary settling at a new location. A similar definition is proposed in the manuals and reports of international organizations that focus on global migration processes. The essential note

¹ Gradus (2022). Українці повертаються до роботи і додому — опитування компанією Gradus Research. URL: https://gradus.app/documents/248/Ukrainians_returning_home_and_getting_back_to_work_lIWZE4i.pdf

² Кудряшова В. (2022). Кожен третій вважає, що покидати Україну під час війни неприйнятно — опитування. *The Village*. URL: www.the-village.com.ua/village/city/city-news/325209-kozhen-tretiy-vvazhae-scho-pokidati-ukrayinu-pid-chas-viyuni-nepriynyatno-opituvannya

³ Безуглий П. (2018). Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 6.

is that such human patterns of movement impact the cultural landscapes of both the places people leave and the places they settle¹.

A review of migration flows in the period from February 2022, and the corresponding official data on the number of migrants, show the variability of number on Ukrainians outside home state, that is caused by significant number of return migrants. So, we should also not forget when interpret the data to take into account those people who left during the full-scale war, but have already returned. Considering the issue of this research, their socioeconomic status and individual motivations are essential.

Definitely, from the methodological point of view, we study forced migrants as military migrants. But surveying the social portrait of Ukrainian asylum seekers and their motivations prove the significant role of factors not closely related to the security situation in Ukraine. Therefore, it makes sense to study the motivations of some migrants using the neoclassical theory of migration, which presents migrants as rational individuals who make decisions about migration based on a comparison of expected benefits and expected costs. It is also possible to apply the theory of spatial self-organization of the population for explaining the choice of host country. To explain the consequences of asylum seekers' integration into the host communities, it is worth emphasize the methodological value of the theory of migration networks for explaining how such networks simplify the migration process for the next waves of migrants. It can be also applied for examining the factors of the choice of the host country and also for studying the factors of integration into the host community.

To examine return migration it is worth to use the terms of pull and push factors, developed by S. Stouffer, who went beyond the purely economic interpretation of the motives of migration processes and argued that the number of people who move is directly proportional to the pulling factors, the prospects, and inversely proportional to the number of pushing factors (local legislation, information provision, attitude of the local population, as well as economic ones).

When considering Ukrainian migration, the terms of refugees, displaced persons, asylum seekers, and forced migrants are used simultaneously. Therefore, it is necessary to take into account the legal norms that regulate

¹ Simmons C.R. (2024). Introduction to Human Migration. URL: education.nationalgeographic.org/resource/introduction-to-human-migration/

the status and determine the rights of Ukrainians who are in the host countries. The majority of those who fled to the EU received temporary protection. At the same time, Ukrainians mostly don't intend to receive formal refugee status that makes return or pendulum migration difficult. Orientation to the appropriate "mobility" is a specific feature of Ukrainian migrants. In this context, theoretically the concept of migration is also defined as the result of the movement of the population, while the process of movement itself is migration mobility¹. So, in the article, when we use the word migration, we mean both the process and its consequences.

A number of research on the topic emphasize the fact that migration is one of the forms of population movement, in which the change of place of residence for a more or less significant distance and duration is accompanied by socially significant economic, social, demographic and other consequences (positive and negative, overt or hidden, current or long-term, etc.)². Therefore, when studying returnees, the issue is not only their motivations, but also the consequences of the appropriate choice for the post-war reconstruction of Ukraine and the economies of the EU countries.

The empirical basis for the study of the factors and prospects of return migration are statistical data and information of international organizations (such as *UNHCR Regional Bureau for Europe, International Organization for Migration, Europe without barriers*), Ukrainian information and analytical institutions (*Ukrinform, VoxUkraine, Center for Economic Strategy, Ukrainian Economic Platform*), and survey data (conducted by *Info Sapiens, Kyiv International Institute of Sociology, Gradus Research, The Village*).

III. DESCRIPTION OF THE OBTAINED RESULTS

Due to *International Organization for Migration*, the variation in refugees' intentions to return varies according to their demographic profile, by region of origin, by household composition, by proximity of host countries to Ukraine and by length of displacement³. IOM defines returnees "as those who are currently in their place of habitual residence, who indicate they have returned following a minimum of 2 weeks in displacement due to the

¹ Безуглий П. (2018). Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 6.

² Ibid.

³ IOM (2023b). Ukraine Returns Report (16 — 23 January 2023). Displacement Tracking Matrix. URL: dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-16-23-january-2023

war (since February 2022)”¹. According to the data of the all-Ukrainian nationally representative Omnibus survey, conducted in March 2022, only 12% of Ukrainians who went abroad due to the war at the time of the survey wanted or planned to reside there². In May 2022 57% of respondents reported their intention to return from abroad at the first opportunity, and 19% have not yet decided³. As of January 2023, due to the survey of *International Organization for Migration*, of all respondents currently in their place of habitual residence, 16% fall within the returnee definition (estimated 5,56 million returnees). Even so, the authors mentioned that it’s difficult to determine whether returns are permanent or temporary, because 80% of them indicate they are planning to remain in their homes (4,4 million), and 85% have been in their homes for a period longer than one month. In February 2023 12% of respondents reported plans to return permanently in the next three months, but the majority considered the situation in their places of origin in Ukraine “as not conducive to ensure a sustainable return home for the time being”. Thus, 65% expressed an overall desire to return to Ukraine one day, 18% undecided about return in the mid or long-term and 5% decided not to return⁴. According to the calculations of the Ukrainian Center for Economic Strategy, made in 2024, from 1,4 to 2,3 million Ukrainians may remain outside Ukraine under various scenarios⁵. In particular, according to the data of the *Kyiv International Institute of Sociology*, obtained in April 2024, half of the Ukrainians hosted in Poland, Germany and the Czech Republic probably do not intend to return to Ukraine⁶.

¹ Ibid.

² Волосевич І. (2022). 80% біженців задоволені умовами перебування в Польщі і Німеччині, але тільки 62% — умовами перебування в Італії. URL: www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=229

³ Gradus (2022). Українці повертаються до роботи і додому — опитування компанією Gradus Research. URL: https://gradus.app/documents/248/Ukrainians_returning_home_and_getting_back_to_work_IIWZE4i.pdf

⁴ ІОМ (2023b). Ukraine Returns Report (16 — 23 January 2023). Displacement Tracking Matrix. URL: dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-16-23-january-2023

⁵ Вишлінський Г., Михайлишина Д., Самойлюк М. та ін. (2024). Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. URL: ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/

⁶ Грушецький А. (2024). Опитування українських біженців у Німеччині, Польщі та Чехії: задоволеність життям закордоном, повернення в Україну, інтерес до ситуації в Україні. URL: kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1408&page=1#_ftnref1

In this context the following data on refugees' ties with Ukraine are meaningful. According to answers to questions about getting information about Ukraine, 56% of respondents answered that they receive such information, 11% said "it is difficult to answer" (which, in particular, is a form of evasion from socially disapproved behavior), and 34% directly answered that they are not interested in information about Ukraine. At the same time, among 56% of respondents, 42% receive information from Ukrainian sources, and 14% rely exclusively on foreign ones. If parliamentary elections were announced in Ukraine, 31% of Ukrainian refugees would vote, 33% are not sure, the rest would not vote¹. In addition, 7% of respondents claim that they already have citizenship of another state, 12% have submitted documents and are waiting for a decision on obtaining citizenship. 45%, although they did not submit documents, would generally prefer to obtain the citizenship of another country². So, return migration to Ukraine will significantly depend on the conditions in which asylum seekers are and the opportunities provided to them by host countries.

So that, comprehensive study of return migration first of all requires consideration of motivations and needs of relocants. Regarding the factors of relocation abroad, the *Info Sapiens* provides the following data. Conduct of hostilities or bombing the settlement was the reason to flee for 26% (only 13% said that their settlement was relatively safe); fighting near settlement — 18%; shelling of settlement — 25%; shelling of nearby settlements — 13%; other factors (the settlement was safe) — 13%³.

When asking external migrants a question about the reasons for choosing a country, the following distribution of answers was obtained: presence of friends, partner, acquaintances in selected countries — 31%; family in the chosen country — 27%; foreign friends, acquaintances from the chosen country — 14%; availability of benefits for Ukrainians during the war — 14%; the presence of a large Ukrainian diaspora — 6%; knowledge of the language or the similarity of the language of the chosen country with the

¹ Ibid.

² Укрінформ (2024). Половина українських біженців готові повернутися з Європи додому. URL: www.ukrinform.ua/rubric-society/3863614-polovina-ukrainskih-bizenciv-gotovi-povernutisa-z-evropi-dodomu.html

³ Волосевич І. (2022). 80% біженців задоволені умовами перебування в Польщі і Німеччині, але тільки 62% — умовами перебування в Італії. URL: www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=229

Ukrainian one — 2%; random selection — 2%; employment opportunity — 2%; territorial closeness to Ukraine — 2%; relocation of the campaign involving respondents — 2%; available free or low-cost housing — 1%; medical assistance — 1%; educational opportunities — 1%. Despite the fact that the majority of Ukrainians who left for those countries where they had friends, acquaintances or relatives, 14% focused on benefits (among refugees in Germany, twice as many).

The demands of the refugees are notably determined by households' composition and their socio-demographic features. In other words, these needs, as well as the reasons for migration and choosing host state, are significantly revealed by the social status of displaced persons and the region of their origin. The share of refugees who need help in the host country is lower among people without children (77%), and also among refugees from Kyiv (76%) and the North (78%) of Ukraine. Generally, they primarily require financial support (50%) and employment assistance (39%). Most of the refugees from the South, West, North and East of Ukraine expect financial support. The problem with employment is also most common among refugees from the East and South of Ukraine¹. Commonly, migrants emphasize access to healthcare and work opportunities in host countries as key factors influencing their intentions².

Therefore, in addition to the constant security risks in Ukraine and specific circumstances in their places of origin, the intentions of refugees are primarily determined by the level of access to basic needs and rights in the host countries, as well as the access to the labor market, educational opportunities, integration into local communities.

In April 2024, the *Kyiv International Institute of Sociology* conducted a survey of Ukrainian refugees, according to which 28% of them are completely satisfied with the conditions, 38% are rather satisfied³. Certainly, the request of displaced persons for employment is significant. 53% of adult refugees found a job abroad, 9% work online for a Ukrainian company. At the same time, a lot of refugees from Ukraine, who are currently working,

¹ Ibid.

² UNHCR (2023). *Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

³ Грушецький А. (2024). Опитування українських біженців у Німеччині, Польщі та Чехії: задоволеність життям закордоном, повернення в Україну, інтерес до ситуації в Україні. URL: kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1408&page=1#_ftnref1

have low-skilled jobs and almost 30% say that their job abroad is less qualified than their job was in Ukraine¹. But considerable percentage of migrants who is working in the informal sector caused some information gaps on accessing the labour market².

The issue of return factors is gradually becoming researched in social sciences. For instance, based on the approach of S. Stouffer, I. Solohub provided the results of several regression models that allow for correlation between different return factors for Ukrainian migrants³. Model 1 describes returnees staying in Ukraine versus migrants staying abroad. So, the author named:

- demographic factors, such as: single/unmarried persons; emigrated together with a spouse,
- pull factors: longing for family and home; desire for children to study in Ukraine; better employment opportunities in Ukraine; availability of real estate in Ukraine; information from the Ukrainian government,
- push factor: financial difficulties abroad.

Model 2 describes migrants staying abroad and planning to return versus those staying abroad and not planning to return. Relevant factors are:

- demographic factors: planned to emigrate before the war; left in February-March 2022; persons with refugee status; have not visited Ukraine since February 2022;
- pull factors: improvement of the security situation; longing for family and home; desire for children to study in Ukraine; better employment opportunities in Ukraine; desire to participate in the restoration of Ukraine;
- push factor: higher living standards abroad⁴

As it was shown above, intention to return is more likely among older persons, being undecided about return is more likely among those living alone and those with less proximity to their place of origin, no intention to return is more likely among “certain demographic groups, smaller households, males, young adults with vocational or technical education and

¹ Sologoub I. (2024). Return or stay? What factors impact the decisions of Ukrainian refugees. URL: voxukraine.org/en/return-or-stay-what-factors-impact-the-decisions-of-ukrainian-refugees

² UNHCR (2023). Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

³ Дубровський В., Черкашин В., Вахітова А., Гетман О. (2024). Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості. URL: iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf

⁴ Ibid.

those with specific displacement patterns (i.e. left during the first months of the war, originating from the North, hosted in countries not sharing a border with Ukraine and/or without spouse or children still there)”¹.

The most common reasons for the refugees’ intention not to return are linked to the situation in their place of origin and their living conditions in the host countries. It is clear that the main reason is security concerns or temporary military occupation (almost 50% of respondents cited this reason). At the same time, among the main factors related to conditions in the place of origin, the respondents indicated lack of work (31%), lack of basic services (16%) or adequate housing (12%). The reasons related to the conditions of their stay in the host country are finding or having a stable job (19%), attending school (13%) and feeling integrated in the host country (11%)².

When considering the return or intention to return in the near future, even to areas heavily affected by the war, it’s worth to mention that the slight majority of returnees are residents of large cities (56%), or the suburbs of large cities (10%). However, relatively few families had returned to rural areas (7%)³. In 2024 a substantial portion of areas of return (104 communities, or 37% of assessed communities) witnessed the return of 40-60 % of people displaced from these communities since February 2022. The highest return rates were observed in Kyiv, Chernihiv, Dnipropetrovsk and Mykolaiv regions⁴.

At the same time, returnee often reside in settlements with very few or no residents; where all or most residents have reduced the quality and quantity of basic necessities and foodstuffs up to household consumption; where there were frequent power outages; where some children do not have access to education due to damage to school buildings and/or the impact of power outages on the online learning process; where a significant part of the housing stock has been damaged or destroyed as a result of the war; where mines and/or unexploded ordnance are known; in settlements

¹ UNHCR (2023). Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

² Ibid.

³ IOM (2023b). Ukraine Returns Report (16 — 23 January 2023). Displacement Tracking Matrix. URL: dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-16-23-january-2023

⁴ IOM (2024). Ukraine — Conditions of Return Assessment Factsheet — Round 7. URL: dtm.iom.int/reports/ukraine-conditions-return-assessment-factsheet-round-7-may-2024?close=true

where residents are partially or very concerned about tensions in their communities.

An essential aspect which concerns returnees' intentions is the ability to rely on a regular salary as the primary source of household. It's less common among returnees in the Northern, Eastern and Southern regions.

International Organisation for Migration emphasizes that returnees should be supported alongside other affected groups through early recovery programs, including the reconstruction of basic infrastructure such as water, electricity, health and education services, and access to housing solutions for those, whose houses were damaged or destroyed, or for those who cannot return to their places of habitual residence. IOM mentions that "livelihood opportunities and employment conditions are an important factor for returns: a notable share of returnees faced challenging employment conditions upon return, with Key Informants (KIs) reporting up to 56 per cent of locations experiencing unemployment, whereby only some, few, or no residents seeking work could find suitable job opportunities. Of the affected locations, an estimated 26 per cent of returnees resided"¹.

By the data of UNHCR Regional Bureau for Europe, among those hoping to return, a higher proportion of displaced people was found among the following groups: households composed only by one adult with dependents (69%) (compared to those only composed by adults without dependents), households who were living in the South of Ukraine (71%) (compared to those from the West and Kyiv city (61-62%)), households hosted in countries neighbouring Ukraine (75%) (compared to those in other countries in Europe (59%)), (which could explain in part their decision to stay close to Ukraine). The vast majority refugees planning to eventually return indicated their return would happen "when the situation allows" when many of their places of origin are still being bombed, contaminated by landmines or in cases where their houses have been destroyed².

According to the survey conducted by *Info Sapiens*, the following factors might encourage migrants to return: end of the war — 51,2%, absence of hostilities or air strikes in the territory of residence — 34,1%, decent paid job in Ukraine — 28,3%, higher standard of living in Ukraine — 20,7%,

¹ Ibid.

² UNHCR (2023). Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

restoration of infrastructure in home region — 17,7, end of the temporary asylum — 17,4%¹.

Therefore, in 2024 as a reason for returning to Ukraine, Ukrainians mention the normal functioning of critical infrastructure (34%) and security (34%)². In May 2024, 26% named the resolving of housing issue, as well as the end of a full-scale war by 26%. Slightly fewer respondents mentioned the possibility of finding a job (16%) and the conditions for children to attend school/kindergarten (13%)³.

Due to the law understanding, there is a large number of international organisations (*International Organisation for Migration*, the *Office of the United Nations High Commissioner for Refugees*, and also *World Bank*, UNICEF, WHO, etc.), government agencies, international and local NGOs, and commissions at the level of local community governments that deal with the problems of returnees. Often, assistance is provided by host countries interested in returning migrants, the European Commission, and international aid agencies of individual countries, such as USAID, SIDA, UKAID, etc.⁴

But obviously, the solution depends not so much on international organisations as on the policy of the country itself and its security situation⁵. In general, experts believe that intentions to return will depend on the post-war reconstruction of the affected regions; development of public-private partnership; increasing resources for communication with compatriots abroad through diplomatic missions; simplifying the reintegration of children to study in Ukrainian schools and the admission of Ukrainian graduates of foreign schools to Ukrainian universities⁶ (it's worth to mention

¹ Дубровський В., Черкашин В., Вахітова А., Гетман О. (2024). Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості. URL: iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf

² Грушецький А. (2024). Опитування українських біженців у Німеччині, Польщі та Чехії: задоволеність життям закордоном, повернення в Україну, інтерес до ситуації в Україні. URL: kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1408&page=1#_ftnref1

³ Укрінформ (2024). Половина українських біженців готові повернутися з Європи додому. URL: www.ukrinform.ua/rubric-society/3863614-polovina-ukrainskih-bizenciv-gotovi-povernutisa-z-evropi-dodomu.html

⁴ Дубровський В., Черкашин В., Вахітова А., Гетман О. (2024). Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості. URL: iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf

⁵ Ibid.

⁶ Волосевич І. (2022). 80% біженців задоволені умовами перебування в Польщі і Німеччині, але тільки 62% — умовами перебування в Італії. URL: www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=229

that about a half of school-age children, along with studies in a foreign school also attend a Ukrainian school online. For some of them a Ukrainian school online was the only form of study¹).

If note that according to the IOM methodology, a return is considered “sustainable” if further migration is a matter of free decision — that is, the living conditions of migrants meet at least basic standards in terms of security, material conditions, healthcare, etc.², so, we can talk about stable return conditions when these standards are ensured, which both requires the efforts of the state and the returnees themselves, and undoubtedly depends on external circumstances.

IV. CONCLUSIONS

As migration studies and opinion polls show, in addition to the security situation in Ukraine, the intention of displaced persons to stay or leave the place of temporary residence is influenced by their financial status, meeting of needs, as well attitude towards them from host communities, availability of access to the labor market, educational opportunities including language learning for asylum seekers, conditions for admission to universities, access to school education. Simultaneously, these factors determine the possibilities of social integration (temporary or long-term) for both those who intend to return to Ukraine after the stabilization of the security situation and for those who want to inhabit in a current place of residence.

Therefore, it’s necessary to take into account not only the factors of external and return migration, but also the consequences.

In the pre-war period, migration from Ukraine certainly had an economic effect, because it reduced the supply of labor within Ukraine, and therefore reduced unemployment and shadow employment, accordingly increased wages, but probably held back GDP growth³. Regarding the economic effect of current forced military migration, migrants’ integration into the labor markets of most countries, despite increasing the financial burden on the states’ budget to support them, created a positive effect and allowed to revive national economies (both due to the growth of consumer demand and the

¹ Sologoub I. (2024). Return or stay? What factors impact the decisions of Ukrainian refugees. URL: voxukraine.org/en/return-or-stay-what-factors-impact-the-decisions-of-ukrainian-refugees

² Дубровський В., Черкашин В., Вахітова А., Гетман О. (2024). Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості. URL: iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf

³ Ibid.

job creation, as well as due to the tax revenues from relocants' activities). Consequently, Ukrainians revived the economy of the EU member states. The effect was that many Ukrainians quickly adapt to new living conditions, search for work, create jobs and pay taxes to the budgets of the countries in which they temporarily settle. This can be reflected as a very favorable factor for the integration of migrants into local communities. In this context economists say that "if Ukrainians remain abroad, then European countries will receive a direct economic benefit; however, if they return, there will be an indirect benefit for the EU"¹, due to reducing the burden on the social services. So, some states that are interested in the integration of Ukrainian migrants offer better access to the labor market and language courses at a professional level, simplify the recognition of skills and diplomas, create opportunities for professional development, provide information and access to social care (taking into account the needs of adults with dependents). Such factors as creating advantageous conditions for business development, grants and financing projects are also favorable for relocation. At the same time, the consequences for the public, social, socio-cultural situation in the host communities are not unambiguous. In general, there is a benevolent attitude towards the relocators because of linguistic and cultural differences, the attitudes towards expectations and meeting the needs.

The economic consequences of current forced military migration for Ukraine are quite clear. Huge migration flows are taking a heavy toll on the domestic economy due to decreasing household spendings which affects economic growth. As experts note "depending on how many Ukrainians do not return home after the end of the war, economic losses due to the decline in production and consumption may range from 2,6 to 7,7% of GDP per year"². In addition, during and after the war it will be difficult to increase export-oriented production and develop more complex and technological production because of the lack of highly qualified employees. So, the return migration will strengthen Ukraine's economy and allow it to invest more in security and reconstruction. To activate this, state initially has to provide reforms, invest in the restoration of infrastructure. But it's also necessary to emphasize that under certain conditions, the return of

¹ Vinokurov Y. (2023). If millions of Ukrainians leave the country definitively, this will have a significant impact on the economy. How can Ukraine avoid the worst possible scenario? *Ukrainska Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/articles/2023/09/11/7419258/>

² Ibid.

war migrants not only have a positive effect, but also can cause a range of problems for returnees, lead to re-migration or “make them long-term clients of social services or international aid”¹.

When considering the economic effect, it is worth evaluating not only the consequences of military migration for the post-war development of Ukraine, but also the risks related to the outflow of highly qualified labor after the end of the war. This may be caused by unfavorable conditions for conducting business, IT industry, the attempts of draftees to avoid conscription.

All mentioned aspects require the close attention of the state, a responsible attitude of Ukrainian citizens to the available opportunities and, of course, depend on the individual motivations of both external migrants and returnees.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Безуглий П. (2018). Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. Політичне життя. № 1. С. 6.
2. Богдан Т. (2024). Статус українських біженців у ЄС лише на три роки. Що дали? Економічна правда. URL: www.epravda.com.ua/columns/2024/01/12/708597/
3. Вишлінський Г., Михайлишина Д., Самойлюк М. та ін. (2024). Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. URL: ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/
4. Волосевич І. (2022). 80% біженців задоволені умовами перебування в Польщі і Німеччині, але тільки 62% — умовами перебування в Італії. URL: www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=229
5. Грушецький А. (2024). Опитування українських біженців у Німеччині, Польщі та Чехії: задоволеність життям за кордоном, повернення в Україну, інтерес до ситуації в Україні. URL: kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1408&page=1#_ftnref1
6. Дубровський В., Черкашин В., Вахітова А., Гетман О. (2024). Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості. URL: iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf
7. Кудряшова В. (2022). Кожен третій вважає, що покидати Україну під час війни неприйнятно — опитування. The Village. URL: www.the-village.com.ua/village/city/city-news/325209-kozhen-tretiy-vvazhae-scho-pokidati-ukrayinu-pid-chas-viyini-nepriynyatno-opituvannya
8. Укрінформ (2024). Половина українських біженців готові повернутися з Європи додому. URL: www.ukrinform.ua/rubric-society/3863614-polovina-ukrainskih-bizenciv-gotovi-povernutisa-z-evropi-dodomu.html
9. Gradus (2022). Українці повертаються до роботи і додому — опитування компанією Gradus Research. URL: https://gradus.app/documents/248/Ukrainians_returning_home_and_getting_back_to_work_llWZE4i.pdf

¹ Дубровський В., Черкашин В., Вахітова А., Гетман О. (2024). Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості. URL: iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf

10. IOM (2023a). Ukraine — Returns Report — General Population Survey Round 15. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-15-november-december-2023?close=true>
11. IOM (2023b). Ukraine Returns Report (16 — 23 January 2023). Displacement Tracking Matrix. URL: dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-16-23-january-2023
12. IOM (2024). Ukraine — Conditions of Return Assessment Factsheet — Round 7. URL: dtm.iom.int/reports/ukraine-conditions-return-assessment-factsheet-round-7-may-2024?close=true
13. McAuliffe M., Oucho L.A. (eds.) (2024). World Migration Report 2024. Geneva: International Organization for Migration. URL: publications.iom.int/books/world-migration-report-2024
14. Simmons C.R. (2024). Introduction to Human Migration. URL: [education.nationalgeographic.org/resource/introduction-to-human-migration/](https://www.nationalgeographic.org/resource/introduction-to-human-migration/)
15. Sologoub I. (2024). Return or stay? What factors impact the decisions of Ukrainian refugees. URL: voxukraine.org/en/return-or-stay-what-factors-impact-the-decisions-of-ukrainian-refugees
16. UNHCR (2023). Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
17. Vinokurov Y. (2023). If millions of Ukrainians leave the country definitively, this will have a significant impact on the economy. How can Ukraine avoid the worst possible scenario? Ukrainska Pravda. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/articles/2023/09/11/7419258/>

REFERENCES

1. Bezugliy P. (2018). Teoretychni zasady doslidzhennya mihratsiynykh protsesiv [Theoretical foundations of the study of migration processes]. *Political life*. No. 1. pp. 5–13. [In Ukrainian]
2. Bohdan T. (2024). Status ukrayinskykh bizhentsiv u ES lyshe na try roky. Shcho dali? [The status of Ukrainian refugees in the EU is only for three years. Whats next?]. *Economic truth*. URL: www.epravda.com.ua/columns/2024/01/12/708597/ [In Ukrainian]
3. Dubrovsky V., Cherkashin V., Vakhitova A., Hetman O. (2024). Voyenni mihranty: svitovy dosvid ta ukrayinski osoblyvosti [Military migrants: world experience and Ukrainian peculiarities]. URL: iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf [In Ukrainian]
4. Gradus (2022). Ukrayintsi povertayutsya do roboty i dodomu — opytuvannya kompaniyeyu Gradus Research [Ukrainians return to work and home — survey by Gradus Research]. URL: https://gradus.app/documents/248/Ukrainians_returning_home_and_getting_back_to_work_llWZE4i.pdf [In Ukrainian]
5. Hrushetskyi A. (2024). Opytuvannya ukrayinskykh bizhentsiv u Nimechchyni, Polshchi ta Chekhiyi: zadovolenist zhyttiam zakordonom, povernennya v Ukrayinu, interes do sytuatsiyi v Ukrayini [Survey of Ukrainian refugees in Germany, Poland and the Czech Republic: satisfaction with life abroad, return to Ukraine, interest in the situation in Ukraine]. URL: kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1408&page=1#_ftnref1 [In Ukrainian]
6. IOM (2023a). Ukraine — Returns Report — General Population Survey Round 15. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-15-november-december-2023?close=true>
7. IOM (2023b). Ukraine Returns Report (16 — 23 January 2023). Displacement Tracking Matrix. URL: dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-16-23-january-2023
8. IOM (2024). Ukraine — Conditions of Return Assessment Factsheet — Round 7. URL: dtm.iom.int/reports/ukraine-conditions-return-assessment-factsheet-round-7-may-2024?close=true
9. Kudryashova V. (2022). Kozhen tretiy vvazhaye, shcho pokydaty Ukrayinu pid chas viyny nepryunyatno — opytuvannya [One in three believes that leaving Ukraine during the war is unacceptable — survey]. *The Village*. URL: www.the-village.com.ua/village/

- city/city-news/325209-kozhen-tretiy-vvazhae-scho-pokidati-ukrayinu-pid-chas-viyni-nepriynyatno-opituvannya [In Ukrainian]
10. McAuliffe M., Oucho L.A. (eds.) (2024). World Migration Report 2024. Geneva: International Organization for Migration. URL: publications.iom.int/books/world-migration-report-2024
 11. Simmons C.R. (2024). Introduction to Human Migration. URL: education.nationalgeographic.org/resource/introduction-to-human-migration/
 12. Sologoub I. (2024). Return or stay? What factors impact the decisions of Ukrainian refugees. URL: voxukraine.org/en/return-or-stay-what-factors-impact-the-decisions-of-ukrainian-refugees
 13. Ukrinform (2024). Polovyna ukrayinskykh bizhentsiv hotovi povernutysya z Yevropy dodomu [Half of Ukrainian refugees are ready to return home from Europe]. URL: www.ukrinform.ua/rubric-society/3863614-polovina-ukrainskih-bizenciv-gotovi-povernutisa-z-evropi-dodomu.html [In Ukrainian]
 14. UNHCR (2023). Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
 15. Vinokurov Y. (2023). If millions of Ukrainians leave the country definitively, this will have a significant impact on the economy. How can Ukraine avoid the worst possible scenario? Ukrainska Pravda. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/articles/2023/09/11/7419258/>
 16. Volosevich I. (2022). 80% bizhentsiv zadovoleni umovamy perebuvannya v Pol'shchi i Nimechchyni, ale tilky 62% — umovamy perebuvannya v Italiyi [80% of refugees are satisfied with the conditions of stay in Poland and Germany, but only 62% are satisfied with the conditions of stay in Italy]. URL: www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=229 [In Ukrainian]
 17. Vyshlinskyi G., Mykhailyshina D., Samoiluk M. et al. (2024). Ukrayinski bizhentsi. Maybutnye za kordonom ta plany na povernennya. Tretya khvylya doslidzhennya [Ukrainian refugees. Future abroad and plans to return. The third wave of research]. URL: [ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/](https://ces.org.ua/ukrainian-refugees_third_wave_research/) [In Ukrainian]

Наукова стаття (Research article)

<http://doi.org/10.32752/2786-5185-2024-4-3-23-43>

УДК 314.15:303.833.3

РЕТРОСПЕКТИВНА СИСТЕМА ЗБОРУ ДАНИХ ПРО МІГРАНТІВ ТА ЇЇ ЗАГАЛЬНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ: КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД

RETROSPECTIVE DATA-GATHERING SYSTEM ON MIGRANTS AND ITS GENERIC METHODOLOGICAL LIMITATIONS: CRITICAL REVIEW

Володимир Гнатюк¹

*Національний університет «Львівська політехніка»
(вул. С. Бандери, 12, м. Львів, Україна, 79013)*

Volodymyr Hnatiuk

*Lviv Polytechnic National University
(12, Bandery St., Lviv, Ukraine, 79013)*

Отримано: 15.05.2024. Затверджено: 10.06.2024

АНОТАЦІЯ

У статті приділено увагу ретроспективній системі як одній з двох сучасних найпоширеніших форм збору даних про мігрантів. Окреслено, що вона є знаряддям, що інструментально надає можливість сформувати бази даних для конкретно обраного періоду часу, що вже минув, а не безперервно, коли події відбуваються безпосередньо. Зазначено, що ретроспективну систему найчастіше апробують через методи, як перепис населення й опитування (вибіркові розвідки) за один або кілька раундів, використовуючи базові (місце народження та місце попереднього проживання) та додаткові (громадянство і національність) міграційні питання. Також фокус уваги зосереджено на розкритті загальних методологічних обмежень цієї форми збору даних, зокрема кодуванні, агрегації, вибірки, системі підрахунку голосів та інтерпретації, наявності яких зумовлена різними чинниками, серед яких ключовими є зменшення фінансових витрат, обсягів залучення

¹ PhD з політичних наук, науковий співробітник; orcid 0000-0002-2608-659X; e-mail v.v.hnatiuk@gmail.com

людського ресурсу та часу для виконання завдань. У статті висвітлено, що частина методологічних обмежень спрямована на те, аби дані були більш репрезентативні, а інші — зводяться до їхнього адекватного пояснення у комплексному взаємозв'язку причин та наслідків міграційних процесів, обсягів чинних потоків та пошуку тенденцій. Обґрунтовано, що причинами популярності ретроспективної системи збору даних про мігрантів серед країн є об'єктивна диференціація між країнами по всьому світі (зокрема фінансова і технологічна), проблема узгодження і координації спільних зусиль поміж урядами національних держав для реалізації постійних реєстрів мігрантів під час створення інформаційних потоків і підтримка більшістю ініціативи проведення переписів населення з включенням міграційних запитань до їх складу у найближчій перспективі.

Ключові слова: ретроспектива; збір даних; мігранти; методологічні обмеження.

ABSTRACT

The investigation focuses on the retrospective system as one of the two most common forms of data-gathering on migrants today. It is outlined that it is a tool that instrumentally provides the opportunity to form databases for a specifically selected period of time that has already passed, and not continuously, when events are happening directly. It is noted that the retrospective system is most often tested through methods such as censuses and surveys (sample investigations) in one or more rounds, using basic (place of birth and place of previous residence) and additional (citizenship and nationality) migration questions. Also, the focus of attention is highlighted on the disclosure of generic methodological limitations of this form, in particular coding, aggregation, sampling, system of enumeration and interpretation, the presence of which is determined by various factors, among which key are the reduction of financial costs, amount of human resource involvement, and time for completing tasks. The paper focuses that some of the methodological limitations are aimed at making the data more representative, while others are reduced to their adequate explanation in the complex interrelationship of the causes and consequences of migration processes, scale of current flows, and search for trends. It is argued that the reasons for the popularity of the retrospective data-gathering system on migrants are the objective differentiation between countries around the world (in particular, financial and technological), problem of agreement and coordination of joint efforts between national governments to implement permanent registers of migrants during the creation of information flows and majority support for the initiative to conduct population censuses with the inclusion of migration questions in their composition in the near future.

Key words: retrospective; data collection; migrants; methodological limitations.

I. ВСТУП

Людство увійшло в *епоху міграції*¹ та продовжуватиме у ній перебувати надалі, зважаючи на тенденцію до зростання масштабів потоків мігрантів із року в рік. Відповідно, об'єктивне висвітлення процесів переміщення осіб є дуже важливим. Однак воно є складним завданням для вчених і спеціалістів у цій галузі. Будь-яка недооцінка

¹ Castles S., Miller M. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (4th edn.). London: Macmillan. 369 p.

або перебільшення обов'язково зумовить хибне уявлення про певний аспект соціо-політичної практики, а згодом — і неефективне рішення стосовно неї. Проте, попри скепсис і труднощі, науковцями досягнуто значного успіху у дослідженнях. Зокрема, вони продемонстрували, що мігранти є чинником потужних економічних змін у країнах перебування¹, що також підтверджується статистикою від Світового банку². Ще одним прикладом є концепція щодо меж бідності, введена і розрахована М. Оршанські³ та В. Геллером⁴, що вагомо вплинула на формування курсу політики боротьби з бідністю у державах по всьому світі. Ці і подальші розробки ґрунтовно показали, що статистика — особливо міграційні дані — має суттєве значення, а розуміння і належна увага до питань збору й поліпшення їх якості є вічним двигуном до удосконалення практики імплементації міграційної політики у випадку країни та в масштабах різних глобальних тенденцій, що пов'язані з переміщенням людей і впливаючих з цього процесу наслідків. Учені змогли аргументувати, що ефекти від міграції впливають на державу через різні виміри — фінансовий, політичний, екологічний, суспільний тощо, чим комплексно символізують людське обличчя глобалізації⁵ у наш час. Саме тому аналіз міграційних процесів сьогодні ще більш актуальний, роль отриманих даних — значно цінніша, а місце вибору системи для їх збору — відповідальна і не менш актуальна справа.

Дискусія серед міграціологів про вибір системи збору даних про мігрантів триває понад декаду. Звертаючись до напрацювань Р. Скелдона⁶, переконуємося, що наявне широке коло різних проблем ідейного, епістемологічного, методологічного, технічного, фінансового і політичного аспектів, які утримують тему в фокусі уваги вчених дотепер. Нинішні події у світі, зокрема виклики, що пов'язані

¹ Clemens M., Montenegro C., Pritchett L. (2008). The Place Premium: Wage Differences for Identical Workers across the U.S. Border. *CGD Working Paper*. No. 148. 69 p.

² World Bank (2008). Remittance's data. November release. Washington, DC: World Bank. 258 p.

³ Orshansky M. (1963). Children of the Poor. *Social Security Bulletin*. Vol. 26(7). pp. 3–13.

⁴ Council of Economic Advisers (1964). Annual Report of the Council of Economic Advisors. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

⁵ Center for Global Development (2009). Migrants Count: Five Steps toward Better Migration Data. Report of the Commission on International Migration Data for Development Research and Policy. Washington, DC: Center for Global Development.

⁶ Skeldon R. (2012). Migration and its measurement: towards a more robust map of bilateral flows. *Handbook of research methods in migration* / ed. by C. Vargas-Silva. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 229–248.

з повномасштабним вторгненням держави-агресора 24 лютого 2022 р., зумовили виникнення низки обставин для виникнення нової масштабної міграційної хвилі, невідомої Європі з кінця II світової війни. Облік потоків мігрантів, визначення соціально-демографічного портрету й трудового потенціалу, а тоді — майбутня розробка політики у приймаючих суспільствах, актуалізує питання бази даних про нових мігрантів і форми їх збору в науковому та практичному вимірах¹.

До вивчення цієї проблеми зверталось досить значне число вчених у XX сторіччі таких, як: Р. Фолкнер², І. Ференці³, Д. Лівайн, К. Гілл і Р. Воррен⁴, Е. Кралі і К. Гнанасекаран⁵. Зацікавлення не зменшилося і сьогодні, оскільки за останні два десятиріччя тему активно досліджували також, зокрема, М. Клеменс, К. Монтенегро і Л. Прітчетт⁶, Д. Ніветон⁷, Д. Мессі і К. Капоферро⁸, Ф. Док'є і А. Марфук⁹, Р. де Клерк¹⁰, К. Парсонс¹¹, Н. Перрен

¹ Зокрема, 19 березня 2024 р. у Києві проведений Міжнародною організацією з міграції (МОМ) один із багатьох організованих семінарів, що присвячений покращенню збору даних та координації цього процесу на місцях (див.: URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/pokrashchennya-zboru-danykh-ta-koordinatsiyi-na-mistsyakh-klyuch-do-inklyuzyvnoh-o-vidnovlennya-za-liderstva-hromad-v-ukrayini>)

² Falkner R. (1895). The International Statistical Institute. *Publications of the American Statistical Association*. Vol. 32(4). pp. 358–365.

³ Ferenczi I. (1929). *Statistics*. Vol. 1 of International Migrations. New York: Gordon and Breach. 1112 p.

⁴ Levine D., Hill K., Warren R. (ed.) (1985). *Immigration Statistics: A Story of Neglect*. Washington, DC: National Academy Press. 336 p.

⁵ Kraly E., Gnanasekaran K. (1987). Efforts to Improve International Migration Statistics: A Historical Perspective. *International Migration Review*. Vol. 21(4). pp. 967–995.

⁶ Clemens M., Montenegro C., Pritchett L. (2008). The Place Premium: Wage Differences for Identical Workers across the U.S. Border. *CGD Working Paper*. No. 148. 69 p.

⁷ Kniveton D., Schmidt-Verkerk K., Smith C., Black R. (2008). Climate Change and Migration: Improving Methodologies to Estimate Flow. IOM Migration Research Series Vol. 33. Geneva: International Organization for Migration. 71 p.

⁸ Massey D., Capoferro C. (2007). Measuring Undocumented Migration. *Rethinking Migration: New Theoretical and Empirical Perspectives* / ed. by A. Portes, J. DeWind. New York: Berghahn Books. pp. 255–284.

⁹ Docquier F., Marfouk A. (2005). International Migration by Educational Attainment, 1990–2000. *International Migration, Remittances, and the Brain Drain* / eds. by M. Schiff, Ç. Özden. Washington, DC: World Bank. pp. 151–200.

¹⁰ de Clercq R. (2008). Report of the First Meeting of the Global Forum on Migration and Development. Brussels: Bruylant. 27 p.

¹¹ Parsons C., Skeldon R., Walmsley T., Winters L. (2007). Quantifying International Migration: A Database of Bilateral Migrant Stocks. *Policy Research Working Paper*. No. 4165. Washington, DC: The World Bank. 40 p.

і М. Пулен¹, з одного боку, зверталися до попередніх напрацювань, модифікуючи і доповнюючи у теоретико-методологічних, технічних і рекомендаційних вимірах, або, з іншого, завдяки огляду сучасних міграційних процесів, виявляли нову специфіку, розширюючи рамки комплексного аналізу. Однак найбільш авторитетними, у контексті вимірювання міграції і вибору форм для реалізації цього завдання, стали напрацювання Р. Білбароу разом з колегами², які окреслили розуміння класичних методологічних меж для міжнародного рівня, та Р. Скелдона³, в яких він критично переглянув ці положення і запропонував оновлений погляд на створення глобальної бази даних про потоки мігрантів між країнами, що їх приймають і відправляють.

Особливе місце щодо порушеної проблеми займає також і Центр глобального розвитку (*Center for Global Development*), що акумулював потужний аналітичний потенціал з числа науковців та експертів. Публікуючи на регулярній основі результати власних досліджень, Центр є одним із світових флагманів при висвітленні й аналізові міжнародного розвитку за багатьма напрямками, демонструючи авторитетність серед подібних установ і репутаційну значимість, що ґрунтується на фінансовій забезпеченості проєктів через добродійну підтримку від різних урядів держав, фондів і корпорацій⁴.

Якщо звертатися до праць українських вчених, то за останні роки досягнуто значного прогресу у висвітленні цієї проблематики. Зокрема, Е. Лібанова, І. Майданік, О. Позняк, О. Цимбал і О. Малиновська

¹ Perrin N., Poulain M. (2008). An Assessment of the State Systems for Data Collection, Analysis and Data Sharing on Migration and Migration Statistics in Ukraine. Report for IOM conference in Kyiv (February 24–26, 2008). 68 p.

² Bilsborrow R., Hugo G., Oberai A., Zlotnik H. (1997). International Migration Statistics: Guidelines for Improving Data Collection Systems. Geneva: International Labour Organization. 436 p.

³ Skeldon R. (2012). Migration and its measurement: towards a more robust map of bilateral flows. *Handbook of research methods in migration* / ed. by C. Vargas-Silva. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 229–248.

⁴ Деталі про результати аналізу репутаційної складової, дослідницького потенціалу і наукового авторитету *Центру* доступно за URL: <https://repository.upenn.edu/handle/20.500.14332/48577>. Уваги потребує і фінансова сторона функціонування *Центру*, яка за звітом «Ініціатива прозорості зовнішнього впливу» (Foreign Influence Transparency Initiative) від *Центру міжнародної політики* (Center for International Policy) за час 2014–2018 років відзначена як «надзвичайно прозора щодо своїх джерел фінансування» та була другою за його обсягами з-поміж кращих п'ятдесяти аналітичних центрів у США, які мають джерела надходження поза державою, отримавши понад 37 мільйонів доларів. URL: https://static.wixstatic.com/ugd/3ba8a1_4f06e99f35d4485b801f8dbfe33b6a3f.pdf

з Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України вивчали широкий спектр тематик: різницю в даних з різних джерел про мігрантів з України¹, оцінку обсягів, наслідків міграції та її соціально-демографічний склад після 24 лютого 2022 р.², методи для оцінки числа мігрантів з нерегульованим статусом³, аналітичну роботу з даними через еклектичний синтез різноманітних типів інформаційних джерел⁴, часові атрибути трудової міграції⁵, проблему інтерпретації даних в рамках обсягів і значень паралельних міграційних тенденцій⁶. Окрім них, вчені М. Вдовин та А. Іванчишин окреслили статистичне оцінювання абсолютних і відносних маркерів міграції населення⁷, а О. Слободян і А. Фітісова презентували розвідку про статистичні дані про міжнародну міграцію та їх відповідність до вимог Євростату⁸.

Отже, як спостерігаємо, вітчизняні дослідники інтегровані до відповідної дискусії, але не стільки щодо вибору форми збору даних в загальному, як от стосовно конкретних інструментів, що можливо апробувати у такому контексті. Саме в цьому полягає актуальність розвідки, яка частково заповнює прогалину у контекстуальному й інструментальному аспектах цього проблемного поля.

¹ Pozniak O. (2023). The Situation of Forced Migrants from Ukraine in Europe after Russian Military Aggression and the Problems of Ukraine's Migration Policy in These New Conditions. *Central and Eastern European Migration Review*. Vol. 12(1). pp. 159–181.

² Libanova E., Pozniak O. (2023). War-driven wave of Ukrainian emigration to Europe: an attempt to evaluate the scale and consequences (the view of Ukrainian researchers). *Statistics in Transition new series*. Vol. 24(1). pp. 259–276.

³ Позняк О. (2022). Мігранти із нерегульованим статусом в Україні: спроба кількісної оцінки. *Демографія та соціальна економіка*. Vol. 47(1). С. 55–69.

⁴ Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. (2022). Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. Vol. 48(2). С. 37–57.

⁵ Майданік І. (2020). Темпоральні характеристики зовнішньої трудової міграції в Україні. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. 255 с.

⁶ Malynovska O. (2023). Forced displacement from Ukraine due to Russia's 2022 invasion and the likelihood of a new wave of emigration. *Canadian Foreign Policy Journal*. Vol. 30(1). pp. 65–79.

⁷ Вдовин М., Іванчишин А. (2023). Статистичний вимір міграційних процесів в Україні: каталізатори їх інтенсифікації та послаблення. *Цифрова економіка та економічна безпека*. Vol. 6(3). С. 22–30.

⁸ Фітісова А., Слободян О. (2019). Статистичні дані у сфері міжнародної міграції та їхня відповідність вимогам Євростату. Результати оцінки державної статистики і відомчої статистичної звітності. Методичні рекомендації. Київ: Аналітичний центр CEDOS. 32 с.

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Метою цієї статті є критичний розгляд однієї з двох сучасних найпоширеніших форм для збору даних про мігрантів — *ретроспективної системи* — крізь призму її загальних методологічних обмежень, як кодування, агрегація, вибірка, система підрахунку голосів та інтерпретація. Втілення цієї цілі аргументується тим, що пошук наукових матеріалів стосовно відповідного питання (за таким смисловим набором в Інтернеті) малорезультативний в україномовному онлайн-середовищі. Тобто є інформаційна прогалина, що обумовлює неповне окреслення специфіки збору міграційних даних через різні аспекти апробації ретроспективної системи. Новизна полягає у реалізації підходу критичного реалізму для висвітлення особливостей системи, її обмежень і застережень під час використання. Критичний реалізм як один з актуальних підходів у сучасних міграційних студіях поєднує в цілісну конструкцію «онтологічний реалізм, епістемологічний релятивізм і раціональність суджень»¹. Це методологічно репрезентує саме погляд, як не плаский і поверхневий, а широкий та стратифікований². Також допоміжним було використання загальнонаукових методів, як аналізу й синтезу, що необхідні для розгляду наукової тематичної літератури у системному охопленні.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ретроспективна система є однією з двох найбільш впізнаваних сьогодні у реалізації серед держав у всьому світі та досі залишається активним предметом обговорення науковців. Вона — знаряддя, завдяки якому інструментально можна сформувати бази даних для конкретно обраного періоду часу, що вже минув (як правило, один або п'ять років), а не безперервно, коли події лише відбуваються. Серед найпопулярніших методів цього різновиду системи є *перепис населення* та *опитування*, що проводяться за один або кілька раундів.

Виділяючи перший з них — *перепис населення*, необхідно зауважити, що на початку XXI сторіччя він проводився у багатьох країнах світу. Україна не була з-поміж винятків і здійснила єдиний Всеукраїнський

¹ Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A. (ed.) (1998). *Critical Realism, Essential Readings*. London: Routledge. pp. 11.

² Гнатюк В. (2023). Актуальні підходи у сучасних міграційних дослідженнях: деякі критичні зауваження. *Український соціум*. № 84(1). С. 22–25.

перепис населення 5 грудня 2001 р. Проте не всі включені питання стосувалися міграції, а тому частина даних про такі процеси відсутні. Спираючись на статистику ООН, що наведена Р. Білсбароу з колегами, під час переписів населення до 1980-х років тільки 61% з 198 держав, що його провели у 1975–1984 рр., отримали інформацію про місце народження¹. Натомість, ґрунтуючись на даних Статистичного відділу ООН, які наводить Р. Скеддон, ситуація, покращилася у переписах початку XXI сторіччя, де вже включені питання про місце народження, громадянство, попереднє місце проживання на певний момент часу й попереднє місце проживання перед переїздом до країни, де саме і відбувся облік². Однак, незважаючи на досягнення, вчений апелює і до контексту, коли далі є не стільки питання про заохочення країни до збору даних, а забезпечення того, щоб вона їх кодувала, аби уникнути похибки при уніфікації даних ширшої вибірки аналітичних кейсів (наприклад, в аспекті категорії в'їзду). Хоча спершу вважалося, що *переписи населення* використовуються як домінуючих механізм для аналізу внутрішньої міграції, то ця думка зараз трансформувалася у розуміння, що вони є достатньо важливими при спробі пояснити міграційні явища, передбачити певні тенденції та сформулювати рішення стосовно мігрантів для урядів національних держав і генерування бази даних на міжнародному рівні.

Загалом є два основні *міграційні питання* у ретроспективній системі, які дають ключову інформацію для розуміння ситуації в межах країни, між ними та у масштабах світових тенденцій — про *місце народження* та *місце попереднього проживання*.

Місце народження — найуживаніше питання. Ці дані найбільш доступні та становлять фундамент для глобальної бази ООН про мігрантів, що оновлюється кожні п'ять років (наявна за період 1990–2020 рр. для 232 країн). Інформацію про сукупність мігрантів, їхній вік, стать, місце народження і місце призначення можна отримати на сайті Відділу народонаселення ООН. Вона засновується на офіційній статистиці населення, яке *народилося за кордоном (foreign-born)* або є *іноземним*

¹ Bilborrow R., Hugo G., Oberai A., Zlotnik H. (1997). International Migration Statistics: Guidelines for Improving Data Collection Systems. Geneva: International Labour Organization. pp. 57.

² Skeldon R. (2012). Migration and its measurement: towards a more robust map of bilateral flows. *Handbook of research methods in migration* / ed. by C. Vargas-Silva. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 234, 237.

(foreign)¹. Сьогодні оцінка становить понад 280 млн осіб² та є найбільш цитованою (як і минулі цифри) для розуміння масштабів і вивчення глобальної міграції, а також кейсів по кожній країні, які ділять на два кількісні кластери мігрантів — *за країною походження та країни, де вони проживають на момент обліку*. Оцінка базується на питанні про *місце народження* й акумулює всі типи переміщених осіб — біженців, нерегулярних мігрантів, коротко- та довготермінових мігрантів.

Місце попереднього проживання — питання, що використовується для уточнення часу, коли саме відбулася міграція населення. Іншими словами, ці дані про кількість мігрантів не можна прив'язати до конкретного часу, але їх можна отримати щодо частки осіб, які перетнули кордон, протягом конкретного часу. Як правило, є дві опції:

(а) *місце звичайного проживання (usual residence)* у зафіксований момент часу минулого. Зазвичай під ним мають на увазі *н'ять років* до дати здійснення перепису. Завдяки даним, що отримані із Статистичного відділу ООН, Р. Скелдон робить висновок про ці *н'ять років*, бо в процесі перепису населення по всьому світу на початку XXI сторіччя понад 55% країн обрали такий діапазон. Близько 24% використали за орієнтир один рік, 5% — два роки, а 16 % — десять³.

(б) *останнє постійне місце проживання (permanent residence)* до прибуття в поточне місце проживання. Якщо індивід не мав такого місця, то його можна визначати *неемігрантом (non-migrant)* та запитати про тривалість між останнім постійним та теперішнім місцями проживання для агрегації даних про потоки мігрантів за визначений проміжок часу⁴.

У цьому полягає сильна сторона таких питань, за допомогою яких можна здобути дані про міграційні потоки за конкретними періодами часу. Наприклад, застосовуючи опцію «б», вчені можуть отримати інформацію за певними роками. На противагу до питання про *місце народження*, яке не враховує переміщення мігранта окремо, комбіновані питання в межах перехресної таблиці даних про *місце народження*,

¹ International Migrant Stock. URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock>

² Там само.

³ Skeldon R. (2012). Migration and its measurement: towards a more robust map of bilateral flows. *Handbook of research methods in migration* / ed. by C. Vargas-Silva. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 247.

⁴ Там само. pp. 236.

поточне та *попереднє* місця проживання можуть допомогти дізнатися про відповідний рух осіб чи їхніх груп значно ефективніше. Однак, як зазначає Р. Скеддон та інші дослідники, опції «а» і «б» мають недоліки для аналізу міграції саме на міжнародному рівні, що вплинуло на їхню непопулярність серед розвідок. По-перше, вони не акумулюють універсального охоплення, як *місце народження*, тому база даних на глобальному рівні матиме серйозні прогалини. Оскільки питання є практично корисними — конкретнішими, але концептуально складними. По-друге, дані можуть бути менш якісні, бо індивід завжди пам'ятає, де народився, але нема гарантії, чи він повідомить точне місце проживання п'ять чи десять років тому. Тому порівнюючи якість інформації, здобутої від опцій «а» і «б», вчені зауважують, що перша є детальнішою, оскільки співвідноситься з питанням людської пам'яті.

Крім двох зазначених, додатковим може бути питання про *громадянство* чи *національність*. Однак слід обережно ставитися до таких даних — особливо між країнами, які поєднує спільне історичне минуле (колоніальні зв'язки). Бо це може стати нерепрезентативним маркером міграції, адже на відміну від місця народження і місця звичайного проживання декілька років назад, громадянство змінюється. Прикладом є ситуація між Францією і країнами Африки, що були її колоніями, або ті країни, що включені до Співдружності націй. З точки зору контролю над потоками мігрантів це обумовлює хибне кількісне та якісне розуміння процесів і можливість їх переоцінки. На думку Р. Білсбароу та його колег, громадянству варто приділяти увагу як контекстуальному чиннику, який сприяє розрізненню міграції на міжнародному рівні щодо інших рухів осіб. При цьому, є доречним, аби воно поєднувалося з міграційними питаннями, про які виділялося вище, бо зіставлення громадянства, зокрема з місцем народження чи попереднім місцем проживання, може надати інші важливі дані про адаптацію або інтеграцію осіб. Проте для здобуття цих деталей знадобиться більше змінних — вік, громадянство батьків або інформація, пов'язана з членами родини, аби висновки стали більш достовірні. Також це відкриває можливість до їх поглиблення¹.

¹ Bilsborrow R., Hugo G., Oberai A., Zlotnik H. (1997). International Migration Statistics: Guidelines for Improving Data Collection Systems. Geneva: International Labour Organization.

Іншим знаряддям ретроспективної системи є *опитування*, зокрема у формі *вибіркових розвідок*. На противагу переписам вони є більш варіативні, оскільки просторово можуть застосовуватися від національного до локального рівнів, за своєю природою є випадковими, тематично значно ширшими за репрезентацією напрямків аналізу, а у часовій регулярності є інтенсивнішими за періодичністю – від щоквартальних до річних. Тому ці дослідження є теоретично та практично цінними, бо висвітлюють ситуацію про міграційні питання потенційно швидше та частіше. Зрештою, в цьому полягає їхня перевага перед будь-яким переписом населення. Під час турбулентних змін діагностика, наприклад, стану зайнятості серед мігрантів може безпосередньо вплинути на міграційну політику держави вже в найближчому майбутньому, або завдяки здобутим даним на регулярній основі, в чому вибіркові розвідки сприяють, міграціологи мають змогу виявляти закономірності, робити точніші прогнози і впливати на формування ефективних політичних рішень.

Зважаючи на те, що як право дані збираються висококваліфікованими інтерв'юерами, це гарантує їх якість. Додаючи до цього понад пів столічну традицію проведення, можна відзначати також про їхню наукову обґрунтованість серед міграціологів і практичну спрямованість на національні органи влади у відповідній державі. Це формує постійний попит на відповідні дослідження і робить значно чисельнішими, ніж переписи населення. Серед багатьох вибіркових розвідок особливу роль посідає Мексиканський міграційний проєкт (*Mexican Migration Project*), заснований ще у 1982 р., а пізніше перейменований на Латиноамериканський міграційний проєкт (*Latin American Migration Project*), що базується у Принстонському університеті (*Princeton University*) та Університеті Гвадалахари (*University of Guadalajara*). Його мета полягає у поширенні знань і комплексного бачення про міграційні потоки, що походять з багатьох країн Латинської Америки до США. Завдяки здійсненим цільовим дослідженням на ґрунті уніфікованої методології, здобуті дані можна використовувати для побудови матриці глобальних потоків мігрантів з країни відправлення (*sending state*) до країни, що приймає (*receiving state*)¹.

¹ Latin American Migration Project. URL: <https://lamp.opr.princeton.edu/home-en.htm>

Таким чином, будучи спеціалізованими та маючи за мету окреслити міграційну ситуацію поміж двома сторонами, ці дослідження можуть потенційно стати основою для формування бази даних від регіонального до міжнародного рівнів, за умови правильного методологічного узгодження. Саме вибіркові розвідки є альтернативним шляхом до їхньої побудови, оскільки мають подвійне інструментальне навантаження. З одного боку, як самостійне знаряддя для відтворення швидкої і детальної ситуації про міграційні процеси, а з іншого — є допоміжним засобом для міграційної діагностики «до» та «після» перепису населення. Це співвідноситься з українським контекстом, коли після єдиного перепису населення було проведено значно більше вибіркових обстежень, зокрема на загальнонаціональному рівні, присвячених міграційним питанням. Серед них слід виділити Всеукраїнські обстеження з питань трудової міграції 2008, 2012 і 2017 років,¹ реалізованих Державною службою статистики України з партнерами. Не менш цікавим стало дослідження в ході реалізації проекту «Темпер», у рамках якого І. Майданік започатковано наукову дискусію про часові атрибути трудової міграції².

Таким чином, спираючись на думки міграціологів, справедливо зазначити про домінування у наш час ретроспективної системи. Оскільки раціональніше звернути увагу на «переписи населення, враховуючи, що більшість країн світу мають намір підтримувати цю ініціативу»³ у близькому майбутньому, ніж намагатися реалізувати малоймовірний сценарій, у якому діятимуть постійні реєстри мігрантів, створюючи потоки даних за певний час. Для останньої цілі варто залучити величезні ресурси — фінансові, технологічні та узгодження і координація спільних зусиль поміж урядами національних держав, що зважаючи на об'єктивну неоднорідність у світі, зокрема політичну, економічну, соціальну, культурну і т.п., є дуже складним сюжетом у глобальному масштабі сьогодення. Тільки обмежена

¹ Статистичний бюлетень «Зовнішня трудова міграція населення України». URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm

² Майданік І. (2020). Темпоральні характеристики зовнішньої трудової міграції в Україні. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. 255 с.

³ Skeldon R. (2012). Migration and its measurement: towards a more robust map of bilateral flows. *Handbook of research methods in migration* / ed. by C. Vargan-Silva. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 238.

кількість країн (наприклад, представники Скандинавії) мають такі безперервні обліки, що доповнені реєстрами народження і смертності. Тому, як наслідок, це вплинуло на вищий серед країн ступінь популярності цього різновиду форми збору даних про мігрантів.

У процесі реалізації ретроспективної системи збору даних варто також звернути увагу на певні методологічні обмеження, які варто враховувати в аналізі міграційних ситуацій на внутрішньодержавному і міжнародному рівнях. Вони зумовлені тим, щоб зменшити фінансові витрати, залученість людських ресурсів та скоротити часоємність при виконанні завдань, об'єктивно впливаючи на ступінь деталізації даних.

Одна з груп обмежень, що комбінована з практичної точки зору (внесені дані одразу групують за територіальним масштабом), стосується кодування та агрегації. Перше (апелюють до «проблеми рівнів презентації») застосовується для класифікації попереднього місця проживання, якщо переміщені перебували або народилися поза країною перепису. Проте цей рівень кодування дороговартісний, бо потребує найму спеціалістів, котрі можуть висвітлити дані у тривимірному ключі. Тому домінуюча більшість держав (з великою кількістю мігрантів і там, де їх мало), апробують легші підходи, в яких вибірково кодують інформацію за одним параметром.

Зазначене характерне й для агрегації, в якій використовують рівні географічного охоплення (Північна Америка, Східна Африка та ін.), аби звузити вибірку через виключення (ігнорування) країн, які визначаються як нерелевантні за впливом. Попри це, всі регіональні сукупності та просторові укрупнення є спільними, що формують групи кластерів кодувальникам, вченим і спеціалістам, що збирають дані, їх опрацьовують, систематизують та інтерпретують. Аби уникнути такого обмеження в аспекті похибки узагальнення, Р. Скеддон рекомендує два варіанти:

а) цифри, що висвітлюють обсяги міграції за регіональним виміром, варто розподілити, аби здобути дані по країнам в регіоні окремо на основі загального розміру їх населення;

б) зробити розбивку висновків агрегації завдяки даним про громадянство (з переписів населення, наприклад) або іншим міграційним джерелам для опису потоків в приймаючі країни¹.

¹ Там само. pp. 239.

Як результат, для формування глобальної бази про місця походження та призначення мігрантів, доречно використовувати дані про місця їх народження, показуючи обсяги охоплених процесів за певний період. Прикладом класичної агрегації (за понад п'ятнадцять років не втратила актуальності та наукової ролі) вважається дослідження К. Парсонса, Р. Скелдона, Т. Уолмслі і І. Вінтерса про кількісну оцінку міжнародної міграції через дані щодо двосторонніх (*bilateral*) мігрантів. У розвідці представлено чотири варіації побудови глобальної бази для країн — 226 на 226, що узгоджувалися з даними про обсяги мігрантів від ООН¹. При цьому, як відзначають вчені, її гнучкість сприяє можливості до вдосконалення через дезагрегацію за статтю і віком, а потім — додати дані про попереднє місце проживання, що зробить ситуацію детальнішою, а тому науково об'єктивнішою для розуміння та інтерпретацій.

Питання вибірки — ще одне методологічне обмеження. Слід зрозуміти, що на відміну від переписів (які, як правило, не враховують міграційні процеси, оскільки окреслюють максимально точні і повні параметри населення за універсальними змінними) для вибірки обирається певна частка (1/5, 1/10 і т.д.) від популяції країни. Завдяки тому, що міжнародна міграція як змінна невласлива для усіх осіб, що виключає всеохопність, то у вибірці виникає можливість до деталізації інформації про міграційний процес. Водночас це зменшує витрати на польовий етап роботи, але проблематизує питання наявності відповідних інтерв'юерів з необхідною кваліфікацією.

У вибірках, спрямованих на вивчення міграції, необхідно зважати на три аспекти, які впливають на якість здобутих даних, зокрема (1) просторові, (2) соціальні і (3) вікові, будучи за своєю природою також обмеженнями. По-перше, неможливо вибрати мігранта випадковим чином у соціумі. Репрезентативні вибірки повинні враховувати специфіку просторового розподілу переміщених у конкретній країні індивідуально. По-друге, як показують розвідки, це особливо важливий момент. У дослідженні компанії з ринкової аналітики Ipsos MORI та Інституту освіти (*Institute of Education*) на замовлення від Прикордонного агентства Великобританії (*UK Border Agency*) було виявлено, що в Англії приблизно

¹ Parsons C., Skeldon R., Walmsley T., Winters L. (2007). Quantifying International Migration: A Database of Bilateral Migrant Stocks. *Policy Research Working Paper*. No. 4165. Washington, DC: The World Bank. 40 p.

82,5% міжнародних мігрантів живуть на близько 28,1% території всіх округів країни (*number of wards*), а в Шотландії — 79,2% осіб на 37,7%¹. І, по-третє, є вікові обмеження, маючи на увазі, що міграційні запитання можуть ставитися не до всього населення, як під час перепису, а тільки до певної його частини, як зауважує Р. Скелдон, «часто виключаючи з цього списку старших та молодших дітей»². Тому методологічні рамки міграційно націлених вибірок є більш складними й акцентованими. Приклади досліджень показують, як ігнорування трьох аспектів впливає на недооцінку або перебільшення ефекту та вироблення спотворених узагальнень, на ґрунті хибної інтерпретації.

Завершальне обмеження пов'язане з використанням системи підрахунку голосів. Реалізація процедури може відбуватися через реєстрацію населення за місцем проживання завдяки двом умовам, що визначають форму, а кожна з них дозволяє краще зрозуміти різні часові типи зміни місця проживання:

а) систему *de facto* (індивід фіксується, де фізично знаходиться на момент здійснення обліку, надаючи краще розуміння короткотермінової мобільності);

б) систему *de jure* (індивід фіксується, де зазвичай проживає на момент здійснення обліку, надаючи ширше бачення про довготермінові зміни).

Як вказують науковці, від вибору системи безпосередньо залежить рівень охоплення кількості мігрантів та їх типів³. Зокрема, у науковій літературі вже обґрунтована тенденція, що система *de facto* якраз обумовлює відповідне припущення. Незважаючи на обмеження для кожної системи в якості спільного знаменника, виділяється зсув ширшої репрезентації у сторону до однієї із них. Загалом вибір системи повинен диктуватися узгодженням між завданнями, які ставляться

¹ Home Office (2011). A feasibility study for a survey of migrants: report prepared by Ipsos MORI and the Institute of Education for the UK Border Agency, Home Office. United Kingdom. pp. 26–27.

² Skeldon R. (2012). Migration and its measurement: towards a more robust map of bilateral flows. *Handbook of research methods in migration* / ed. by C. Vargas-Silva. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 241.

³ Chamrathirong A., Archavanitkul K., Richter K. et al. (1995). National Migration Survey of Thailand. Bangkok: Institute for Population and Social Research, Mahidol University. 102 p.; Skeldon R. (1987). Migration and the population census in Asia and the Pacific: issues, questions and debate. *International Migration Review*. Vol. 21(4). pp. 1074–1100.

переписом, і можливостями, які ця форма надає: будь-яка помилкова варіація не тільки порушить методологічні межі, а спотворить отримані дані з подальшими наслідками.

Отже, виділені методологічні обмеження цілісно апелюють до виявлення специфіки при отриманні міграційних даних, що впливає на зменшення їхньої повноти. Це зумовлено матеріальними і практичними аспектами здійснення цих операцій. Завдяки існуючим здобуткам міграціологів, сьогодні на порядку денному не стоїть питання щодо уникнення чи скасування відповідних обмежень (хоча робота над удосконаленням методологічного розуміння триває), а те, як уніфікувати наявні інструменти для усіх країн світу, зважаючи на диспропорцію ресурсів, що можуть бути залучені під час збору даних. Саме через втрату часткової деталізації можна розширити сукупність держав, залучених до побудови глобальної бази даних про мігрантів на спільних стандартах. Зауважуючи про ці моменти і яким чином їх поєднати, вчені говорять про інвентаризацію, яка полягає у включенні всіх компонентів¹ як уніфікованих критеріїв для національного рівня країн при зборі інформації. Ці ретроспективні дані сприятимуть розумінню й оцінці типів, обсягів та якості даних, генералізованих та уніфікованих в єдиній базі про потоки мігрантів.

Коли інформаційна система готова, актуалізується похідне методологічне обмеження — інтерпретаційне, що надає варіативність в поясненні статистики про міграційні процеси у масштабі світу. Сам аналіз потоків осіб розглядається через призму регіонального укрупнення. При цьому, еволюція держав, які ще одну-дві декади назад вважалися країнами, що розвиваються (*developing*), вже тепер є розвинутими (*developed*), що обумовлює контекст висунутих гіпотез та передбачуваних чинників по-новому. Часто дослідникам мало знати, з якого регіону відбувається переїзд і куди спрямовується, а деколи навіть недостатньо бачити цей зв'язок поміж країнами, бо для повного розуміння ситуації варто розуміти особливий контекст, що потоки емігрантів, наприклад, йдуть зі специфічної територіальної частини держави. Це значно розширює аналітичний горизонт міграціолога.

¹ Ці компоненти виділяє Р. Скелдон у пункті «На шляху до глобальної інвентаризації наявних міграційних даних» (Skeldon R. (2012). Migration and its measurement: towards a more robust map of bilateral flows. *Handbook of research methods in migration* / ed. by C. Vargas-Silva. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 242–243).

Не слід ігнорувати геополітичний фактор, від якого залежить правильне трактування мігрантів, переміщення яких на міжнародному рівні в буквальному розумінні є міграцією поміж країнами за конкретний період часу. Зокрема, через розпад колишніх СРСР, Югославії та Чехословаччини виникла низка держав, а статус мігранта з внутрішнього змінився на міжнародний. Робота з даними, що стосуються спільного місця відправлення, проте відмінного при визначенні типу міграції, потребує знань політичної географії. Це не лише ускладнює кодування змінних, як місце народження та місце попереднього проживання, а також саму інтерпретацію щодо ситуації у минулому.

Як наслідок, основні методологічні обмеження окреслюють формат, щоб отримані дані були більш репрезентативні, попри втрату в деталізації, а похідні – зводяться до їх адекватного пояснення у комплексному взаємозв'язку причин і наслідків міграційних процесів, обсягів чинних потоків та пошуку тенденцій.

IV. ВИСНОВКИ

Сучасні міграційні процеси є невід'ємним атрибутом нашого світу. Якщо хтось з нас ніколи не перетинав кордонів рідної країни в коротко- чи довго- часовому аспекті, то складно знайти індивіда, що не зустрічався з іммігрантом. Людство перебуває в епісі міграції і сумнівно уявити, що з неї вийде, зважаючи на тренд до зростання обсягів потоків переміщених із року в рік. Це зумовлює, як наслідок, об'єктивну необхідність — практичну і теоретичну — у вимірюванні цих чинних масштабів у державах, поміж ними та в просторовій агрегації — регіональній і континентальній.

Ретроспективна система є однією з двох найбільш популярних форм збору даних про мігрантів серед держав сьогодні. Попри те, що вже існує потужний дослідницький доробок стосовно її вивчення (що частково розглянутий вище), залишається ревізійністський потенціал для продовження дискусії. Оскільки зараз, в період турбулентних змін, важливим є те, як саме можна використати можливості цього інструментарію повноцінно до відповідних запитів. Хибна апробація вплине на спотворення даних, а отже може зумовити неефективність прийнятих рішень і появу конфліктів у соціумі, де зустрінуться новоприбулий і місцевий.

Однак одним вибором системи збору даних не визначається проблема її якості, оскільки є методологічні обмеження, які варто

осмислювати як фільтри у здобутті інформації про міграцію у співвідношенні до частки залучених країн. Вибір і застосування системи при її безпосередньому дотриманні — це складна процедура у всіх аспектах, як матеріальних, часових, людських і технічних. Проте такі витрати є цілком виправданими, бо можуть мати вирішальне значення у тому чи іншому контекстах. Тому думка, що статистика є важливою, особливо зрозуміло виражається (як один з варіантів) через роль міграційних даних, а до вибору системи їхнього збору потрібно підходити відповідально.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Вдовин М., Іванчишин А. (2023). Статистичний вимір міграційних процесів в Україні: каталізатори їх інтенсифікації та послаблення. *Цифрова економіка та економічна безпека*. Vol. 6(3). С. 22–30.
2. Гнатюк В. (2023). Актуальні підходи у сучасних міграційних дослідженнях: деякі критичні зауваження. *Український соціум*. № 84(1). С. 22–25.
3. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. (2022). Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. Vol. 48(2). С. 37–57.
4. Майданік І. (2020). Темпоральні характеристики зовнішньої трудової міграції в Україні. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. 255 с.
5. Позняк О. (2022). Мігранти із нерегульованим статусом в Україні: спроба кількісної оцінки. *Демографія та соціальна економіка*. Vol. 47(1). С. 55–69.
6. Статистичний бюлетень «Зовнішня трудова міграція населення України». URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm
7. Фітисова А., Слободян О. (2019). Статистичні дані у сфері міжнародної міграції та їхня відповідність вимогам Євростату. Результати оцінки державної статистики і відомчої статистичної звітності. Методичні рекомендації. Київ: Аналітичний центр CEDOS. 32 с.
8. Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A. (ed.) (1998). *Critical Realism, Essential Readings*. London: Routledge. pp. 11.
9. Bilsborrow R., Hugo G., Oberai A., Zlotnik H. (1997). *International Migration Statistics: Guidelines for Improving Data Collection Systems*. Geneva: International Labour Organization. 436 p.
10. Castles S., Miller M. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (4th edn.). London: Macmillan. 369 p.
11. Center for Global Development (2009). *Migrants Count: Five Steps toward Better Migration Data*. Report of the Commission on International Migration Data for Development Research and Policy. Washington, DC: Center for Global Development. pp. 1.
12. Chamrathirong A., Archavanitkul K., Richter K. et al. (1995). *National Migration Survey of Thailand*. Bangkok: Institute for Population and Social Research, Mahidol University. 102 p.
13. Clemens M., Montenegro C., Pritchett L. (2008). *The Place Premium: Wage Differences for Identical Workers across the U.S. Border*. *CGD Working Paper*. No. 148. 69 p.
14. Council of Economic Advisers (1964). *Annual Report of the Council of Economic Advisers*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. pp. 55.
15. de Clercq R. (2008). *Report of the First Meeting of the Global Forum on Migration and Development*. Brussels: Bruylant. 27 p.

16. Docquier F, Marfouk A. (2005). International Migration by Educational Attainment, 1990–2000. *International Migration, Remittances, and the Brain Drain* / eds. by M. Schiff, Ç. Özden. Washington, DC: World Bank. pp. 151–200.
17. Falkner R. (1895). The International Statistical Institute. *Publications of the American Statistical Association*. Vol. 32(4). pp. 358–365.
18. Ferenczi I. (1929). *Statistics*. Vol. 1 of International Migrations. New York: Gordon and Breach. 1112 p.
19. Home Office (2011). A feasibility study for a survey of migrants: report prepared by Ipsos MORI and the Institute of Education for the UK Border Agency, Home Office. United Kingdom. pp. 26–27.
20. International Migrant Stock. URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock>
21. IOM Ukraine (2024). Покращення збору даних та координації на місцях — ключ до інклюзивного відновлення за лідерства громад в Україні. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/pokrashchennya-zboru-danykh-ta-koordinatsiyi-na-mistyakh-klyuch-do-inklyuzyvnoho-vidnovlennya-za-liderstva-hromad-v-ukrayini>
22. Kniveton D., Schmidt-Verkerk K., Smith C., Black R. (2008). Climate Change and Migration: Improving Methodologies to Estimate Flow. IOM Migration Research Series Vol. 33. Geneva: International Organization for Migration. 71 p.
23. Kraly E., Gnanasekaran K. (1987). Efforts to Improve International Migration Statistics: A Historical Perspective. *International Migration Review*. Vol. 21(4). pp. 967–995.
24. Latin American Migration Project. URL: <https://lamp.opr.princeton.edu/home-en.htm>
25. Levine D., Hill K., Warren R. (ed.) (1985). *Immigration Statistics: A Story of Neglect*. Washington, DC: National Academy Press. 336 p.
26. Libanova E., Pozniak O. (2023). War-driven wave of Ukrainian emigration to Europe: an attempt to evaluate the scale and consequences (the view of Ukrainian researchers). *Statistics in Transition new series*. Vol. 24(1). pp. 259–276.
27. Malynovska O. (2023). Forced displacement from Ukraine due to Russia's 2022 invasion and the likelihood of a new wave of emigration. *Canadian Foreign Policy Journal*. Vol. 30(1). pp. 65–79.
28. Massey D., Capoferro C. (2007). Measuring Undocumented Migration. *Rethinking Migration: New Theoretical and Empirical Perspectives* / ed. by A. Portes, J. DeWind. New York: Berghahn Books. pp. 255–284.
29. McGann J. G. (2021). 2020 Global Go To Think Tank Index Report. URL: <https://repository.upenn.edu/entities/publication/9f1730fa-da55-40bd-a1f4-1c2b2346b753>
30. Orshansky M. (1963). Children of the Poor. *Social Security Bulletin*. Vol. 26(7). pp. 3–13.
31. Parsons C., Skeldon R., Walmsley T., Winters L. (2007). Quantifying International Migration: A Database of Bilateral Migrant Stocks. *Policy Research Working Paper*. No. 4165. Washington, DC: The World Bank. 40 p.
32. Perrin N., Poulain M. (2008). An Assessment of the State Systems for Data Collection, Analysis and Data Sharing on Migration and Migration Statistics in Ukraine. Report for IOM conference in Kyiv (February 24–26, 2008). 68 p.
33. Pozniak O. (2023). The Situation of Forced Migrants from Ukraine in Europe after Russian Military Aggression and the Problems of Ukraine's Migration Policy in These New Conditions. *Central and Eastern European Migration Review*. Vol. 12(1). pp. 159–181.
34. Skeldon R. (1987). Migration and the population census in Asia and the Pacific: issues, questions and debate. *International Migration Review*. Vol. 21(4). pp. 1074–1100.
35. Skeldon R. (2012). Migration and its measurement: towards a more robust map of bilateral flows. *Handbook of research methods in migration* / ed. by C. Vargas-Silva. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 229–248.

36. World Bank (2008). Remittance's data. November release. Washington, DC: World Bank. 258 p.

REFERENCES

1. Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A. (ed.) (1998). *Critical Realism, Essential Readings*. London: Routledge. pp. 11.
2. Bilsborrow R., Hugo G., Oberai A., Zlotnik H. (1997). *International Migration Statistics: Guidelines for Improving Data Collection Systems*. Geneva: International Labour Organization. 436 p.
3. Castles S., Miller M. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (4th edn.). London: Macmillan. 369 p.
4. Center for Global Development (2009). *Migrants Count: Five Steps toward Better Migration Data*. Report of the Commission on International Migration Data for Development Research and Policy. Washington, DC: Center for Global Development. pp. 1.
5. Chamrathirong A., Archavanitkul K., Richter K. et al. (1995). *National Migration Survey of Thailand*. Bangkok: Institute for Population and Social Research, Mahidol University. 102 p.
6. Clemens M., Montenegro C., Pritchett L. (2008). *The Place Premium: Wage Differences for Identical Workers across the U.S. Border*. *CGD Working Paper*. No. 148. 69 p.
7. Council of Economic Advisers (1964). *Annual Report of the Council of Economic Advisors*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. pp. 55.
8. de Clercq R. (2008). *Report of the First Meeting of the Global Forum on Migration and Development*. Brussels: Bruylant. 27 p.
9. Docquier F., Marfouk A. (2005). *International Migration by Educational Attainment, 1990–2000*. *International Migration, Remittances, and the Brain Drain* / eds. by M. Schiff, Ç. Özden. Washington, DC: World Bank. pp. 151–200.
10. Falkner R. (1895). *The International Statistical Institute*. *Publications of the American Statistical Association*. Vol. 32(4). pp. 358–365.
11. Ferenczi I. (1929). *Statistics*. Vol. 1 of *International Migrations*. New York: Gordon and Breach. 1112 p.
12. Fitisova A., Slobodian O. (2019). *Statystychni dani u sferi mizhnarodnoyi mihratsiyi ta yikhnya vidpovidnist vymoham Yevrostatu. Rezultaty otsinky derzhavnoyi statystyky i vidomchoyi statystychnoyi zvitnosti* [Statistical data in the field of international migration and their compliance with Eurostat requirements. Results of assessment of state statistics and departmental statistical reporting]. Kyiv: Analytical Center CEDOS. 32 p. [in Ukrainian].
13. Hnatyuk V. (2023). *Aktualni pidkhody u suchasnykh mihratsiynykh doslidzhennyakh: deyaki krytychni zauvazhennya* [Current approaches in modern migration studies: some critical remarks]. *Ukrainian society*. No. 84(1). pp. 22–25 [in Ukrainian].
14. Home Office (2011). *A feasibility study for a survey of migrants: report prepared by Ipsos MORI and the Institute of Education for the UK Border Agency, Home Office*. United Kingdom. pp. 26–27.
15. *International Migrant Stock*. URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock>
16. IOM Ukraine (2024). *Improving data collection and coordination on the ground is key to inclusive community-led recovery in Ukraine*. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/pokrashchennya-zboru-danykh-ta-koordynatsiyi-na-mistsyakh-klyuch-do-inklyuzyvnoho-vidnovlennya-za-liderstva-hromad-v-ukrayini>
17. Kniveton D., Schmidt-Verkerk K., Smith C., Black R. (2008). *Climate Change and Migration: Improving Methodologies to Estimate Flow*. IOM Migration Research Series Vol. 33. Geneva: International Organization for Migration. 71 p.

18. Kraly E., Gnanasekaran K. (1987). Efforts to Improve International Migration Statistics: A Historical Perspective. *International Migration Review*. Vol. 21(4). pp. 967–995.
19. Latin American Migration Project. URL: <https://lamp.opr.princeton.edu/home-en.htm>
20. Levine D., Hill K., Warren R. (ed.) (1985). *Immigration Statistics: A Story of Neglect*. Washington, DC: National Academy Press. 336 p.
21. Libanova E., Pozniak O., Tsymbal O. (2022). Masshtaby ta naslidky vymushenoyi mihratsiyi naselennya Ukrayiny vnaslidok zbroynoyi ahresiyi Rosiyskoyi Federatsiyi [Scales and consequences of the forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation]. *Demography and social economy*. Vol. 48(2). pp. 37–57 [in Ukrainian].
22. Libanova E., Pozniak O. (2023). War-driven wave of Ukrainian emigration to Europe: an attempt to evaluate the scale and consequences (the view of Ukrainian researchers). *Statistics in Transition new series*. Vol. 24(1). pp. 259–276.
23. Maidanik I. (2020). Temporalni kharakterystyky zovnishn'oyi trudovoyi mihratsiyi v Ukrayini [Temporal characteristics of external labor migration in Ukraine]. Kyiv: Institute of Demography and Social Research named after M. V. Ptukhy of the NAS of Ukraine. 255 p. [in Ukrainian].
24. Malynovska O. (2023). Forced displacement from Ukraine due to Russia's 2022 invasion and the likelihood of a new wave of emigration. *Canadian Foreign Policy Journal*. Vol. 30(1). pp. 65–79.
25. Massey D., Capoferro C. (2007). Measuring Undocumented Migration. *Rethinking Migration: New Theoretical and Empirical Perspectives* / ed. by A. Portes, J. DeWind. New York: Berghahn Books. pp. 255–284.
26. McGann J. G. (2021). 2020 Global Go To Think Tank Index Report. URL: <https://repository.upenn.edu/entities/publication/9f1730fa-da55-40bd-a1f4-1c2b2346b753>
27. Orshansky M. (1963). Children of the Poor. *Social Security Bulletin*. Vol. 26(7). pp. 3–13.
28. Parsons C., Skeldon R., Walmsley T., Winters L. (2007). Quantifying International Migration: A Database of Bilateral Migrant Stocks. *Policy Research Working Paper*. No. 4165. Washington, DC: The World Bank. 40 p.
29. Perrin N., Poulain M. (2008). An Assessment of the State Systems for Data Collection, Analysis and Data Sharing on Migration and Migration Statistics in Ukraine. Report for IOM conference in Kyiv (February 24–26, 2008). 68 p.
30. Pozniak O. (2022). Migranty iz nevrehulovanym statusom v Ukrayini: sprobа kil'kisnoyi otsinky [Migrants with irregular status in Ukraine: an attempt at quantification]. *Demography and social economy*. Vol. 47(1). pp. 55–69 [in Ukrainian].
31. Pozniak O. (2023). The Situation of Forced Migrants from Ukraine in Europe after Russian Military Aggression and the Problems of Ukraine's Migration Policy in These New Conditions. *Central and Eastern European Migration Review*. Vol. 12(1). pp. 159–181.
32. Skeldon R. (1987). Migration and the population census in Asia and the Pacific: issues, questions and debate. *International Migration Review*. Vol. 21(4). pp. 1074–1100.
33. Skeldon R. (2012). Migration and its measurement: towards a more robust map of bilateral flows. *Handbook of research methods in migration* / ed. by C. Vargas-Silva. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 229–248.
34. Statistical bulletin «External labor migration of the population of Ukraine». URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm [in Ukrainian]
35. Vdovin M., Ivanchyshyn A. (2023). Statystychnyy vymir mihratsyinykh protsesiv v Ukrayini: katalizatory yikh intensyfikatsiyi ta poslablennya [Statistical measurement of migration processes in Ukraine: catalysts of their intensification and weakening]. *Digital economy and economic security*. Vol. 6(3). pp. 22–30 [in Ukrainian].
36. World Bank (2008). Remittance's data. November release. Washington, DC: World Bank. 258 p.

Оглядова стаття (Review article)

<http://doi.org/10.32752/2786-5185-2024-4-3-44-60>

УДК 343.359.3(477)

ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДИ ЗАСОБАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

COMBATING SMUGGLING BY MEANS OF CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Ігор Митрофанов¹

*Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
(м. Кременчук, вул. Університетська, 20, 39600)*

Ihor Mytrofanov

*Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(20, University St., Kremenchuk, Ukraine, 39600)*

Отримано: 22.04.2024. Затверджено: 01.06.2024

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується рекриміналізація товарної контрабанди з 1 липня 2024 року. При цьому увага акцентується на соціальній обумовленості встановлення покарання за контрабанду. Констатується, що метою цього юридичного наукового дослідження є висунення аргументів за встановлення покарання за товарну контрабанду та визначення ролі Державної прикордонної служби України в протидії контрабандній активності. Вивчається юридична відповідальність за контрабанду різних предметів у проекті Кримінального кодексу України. Робиться висновок, що встановлення покарання за контрабанду різних предметів кримінального має відповідати критеріям криміналізації діянь, устояних у кримінально-правовій доктрині, принципам доцільності, справедливості та соціальної обумовленості. Тим самим поява кримінально-правового нормативу в Кримінальному кодексі України, що не відповідає вимогам соціальної обумовленості, основними з яких вважаються характер і ступінь суспільної небезпечності деліктів, безглузда, оскільки такий норматив буде визнаний потенційно «мертвим» для практики. Соціальне оцінювання діяння як кримінального правопорушення базується на його суспільній небезпеці, юридично зафіксованою в ухваленому у встановленому

¹ доктор юридичних наук, професор; orcid 0000-0002-1967-1985; e-mail: mitrofanov@i.ua

порядку законом про внесення змін до Кримінального кодексу, включеному до чинного КК України. При цьому має враховуватися спроможність вповноважених органів адекватно реагувати на ту кількість суспільно небезпечних деліктів, які вчиняються в об'єктивній реальності. Останнє пояснюється засадою розумної криміналізації, отже, встановлення пріоритетів у застосування кримінально-правового інструментарію кримінально-правового забезпечення охорони лише в тих ситуаціях, коли засобами інших галузей права не можна захистити нормальний порядок функціонування суспільних відносин.

Ключові слова: контрабанда; переміщення товарів; протидія контрабанді; прикордонні органи; повноваження у сфері протидії контрабанді; криміналізація контрабанди.

ABSTRACT

The article analyzes the recriminalization of goods smuggling from July 1, 2024. At the same time, the attention is focused on the social conditionality of setting a punishment for smuggling. It is noted that the purpose of this legal scientific study is to put forward arguments for the establishment of punishment for goods smuggling and to determine the role of the State Border Guard Service of Ukraine in countering smuggling activity. The legal liability for smuggling of various items in the draft of the Criminal Code of Ukraine is studied. It is concluded that the imposition of punishment for the smuggling of various criminal items must meet the criteria of criminalization of acts established in the criminal law doctrine, the principles of expediency, justice and social conditioning. Thus, the appearance of a criminal law standard in the Criminal Code of Ukraine that does not meet the requirements of social conditioning, the main of which are considered to be the nature and degree of social danger of torts, is meaningless, since such a standard will be recognized as potentially "dead" for practice. The social assessment of an act as a criminal offense is based on its public danger, legally recorded in the law on amendments to the Criminal Code, which is included in the current Criminal Code of Ukraine, adopted in the prescribed manner. At the same time, the ability of the authorized bodies to adequately respond to the number of socially dangerous torts that are committed in objective reality should be taken into account. The latter is explained by the principle of reasonable criminalization, that is, the establishment of priorities in the application of the criminal-legal toolkit of criminal-legal protection only in those situations when the normal functioning of social relations cannot be protected by means of other branches of law.

Key words: smuggling; movement of goods; anti-smuggling; border authorities; anti-smuggling powers; criminalization of smuggling.

I. ВСТУП

В умовах євроінтеграції України й української економічної системи, перспективи міжнародного обміну різними товарами особливого значення набувають питання вдосконалення та дієвого функціонування національних митних і прикордонних органів різних країн. Це потрібно для створення максимального сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності без перешкод результативності митного контролю та забезпечення національної економічної безпеки. Задля цього Державна прикордонна служба України

(Держприкордонслужба) відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» уповноважена самостійно, а в разі перебування транспортних засобів, товарів і інших предметів, що переміщуються через державний кордон України, під митним контролем — разом з митними органами проводити відповідно до законодавства огляд, у разі потреби — і супроводження цих транспортних засобів, товарів і предметів, а згідно із п. 43 цієї статті — взаємодіяти з питань охорони державного кордону України, протидії незаконній міграції, незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, транскордонній злочинності, контрабандній діяльності з компетентними органами та військовими формуваннями іноземних держав, міжнародними організаціями в порядку і на засадах, установлених законодавством¹.

Невипадково керівництво Держприкордонслужби лобювало встановлення покарання за контрабанду. Так, В. С. Нікіфоренко вказує на те, що контрабанда спричиняє недоотримання бюджетом податків і зборів, паплюжить міжнародний імідж України та знижує її інвестиційну привабливість. Масштабність цієї протиправної діяльності також була проілюстрована показниками Держприкордонслужби. Під час заходів перевірки тільки за перше півріччя 2021 р. припинено незаконне переміщення товарів на суму 558 млн грн. За повідомленнями прикордонників внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомості про виявлення майже 1 100 кримінальних правопорушень. Серед факторів, які негативно впливають на процес протидії товарній контрабанді, перший заступник очільника Держприкордонслужби насамперед назвав відсутність покарання за це у Кримінальному кодексі України (КК України)².

Актуальність теми дослідження підтверджують і різні наукові заходи. Наприклад, 25 січня 2024 р. відбувся науковий семінар за міжнародною участю на тему: «Реалізація митними адміністраціями правоохоронної функції: сучасний стан і перспективи». Одним із основних суб'єктів протидії контрабанді та іншим порушенням митних правил

¹ Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66115#Text>

² Нікіфоренко В. (2021). Контрабанда негативно впливає на нацбезпеку та створює загрози економіці. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/volodimir-nikiforenko-kontrabanda-negativno-vpliva-na-nacbezpeku-ta-stvoryu-zagrozi-ekonomici/>

визнаються митні органи. З моменту їхнього створення ще й досі саме на них покладається обов'язок боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил. Окрему увагу приділено проблемі правової кваліфікації контрабанди та відповідальності за її вчинення¹.

Проблеми протидії кримінально-правового оцінювання контрабанди та встановлення покарання за її вчинення постійно перебувають в полі зору фахівців з кримінального та митного права. Так, у різні часи вони досліджувалися в наукових працях таких вітчизняних учених, як: Д. В. Бабіков, В. О. Допілко, О. П. Дячкін, Д. В. Каменський, А. А. Комзюк, В. Т. Комзюк, Ю. Б. Курилюк, О. В. Новіков, О. М. Омельчук, Г. В. Паламарчук, М. В. Плугатир, А. М. Притула, А. В. Савченко, Ю. П. Степанова, С. А. Філіппов, В. О. Хома, Р. В. Явдошук та інші вчені.

О. О. Дудоров і Р. О. Мовчан, дослідивши питання відновлення кримінальної відповідальності за товарну контрабанду в Україні, дійшли висновків, що рішення про декриміналізацію якої в 2011 р. було передчасним і безпідставним. Основними аргументами на користь рекриміналізації товарної контрабанди вони справедливо вважають: масштабність останньої, яка призводить до ненадходження до бюджету величезних сум коштів; неефективність інших, крім кримінальної, видів юридичної відповідальності за вчинення цього делікту, та складність викриття осіб, які вчинили вказану контрабанду (особливо в її організованих формах), у межах адміністративного провадження без застосування оперативно-розшукових заходів; неможливість ефективного співробітництва з правоохоронними органами іноземних держав із ліквідації каналів незаконного переміщення через митний кордон України високоліквідних товарів тощо. Потреба ухвалення пропонуваного рішення підтверджується і результатами проведеного компаративістського аналізу, які засвідчили, що законодавством більшості європейських країн (насправді не лише їх) передбачено покарання за контрабанду товарів².

¹ 25 січня 2024 р. відбудеться науковий семінар за міжнародною участю на тему: «Реалізація митними адміністраціями правоохоронної функції: сучасний стан і перспективи». URL: <http://umsf.dp.ua/blog/2729-до-уваги-науковців-11>

² Дудоров О. О., Мовчан Р. О. (2021). Про рекриміналізацію товарної контрабанди в контексті Євроінтеграційних прагнень України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Вип. 3(95). С. 86.

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Метою та завданням цього юридичного наукового дослідження є висунення аргументів за встановлення покарання за товарну контрабанду та визначення ролі Державної прикордонної служби України в протидії контрабандній активності. Новизною пропонованої наукової статті вважаю пошук підходу до визначення соціальної необхідності протидії контрабандним явищам засобами кримінального права через призму структури та функціонування механізму реалізації кримінальної відповідальності. Для досягнення цієї мети застосовані герменевтичний, системний, аналітичний та інші загальнонаукові методи юридичних наукових досліджень¹.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Внесок митних і прикордонних органів у забезпечення економічної безпеки України стає все суттєвішим, що обумовлено євроінтеграційними процесами, виникненням гострих політичних і соціально-економічних проблем як усередині держави, так і на міжнародному рівні. До того ж, на думку Єврокомісії, подальшого вирішення потребують питання: 1) узгодження візової політики України зі списком третіх країн, з якими в Європейському Союзі діє візовий режим, зокрема щодо країн, які становлять загрозу для ЄС через нелегальну міграцію або безпеку; 2) продовження зусиль в боротьбі з організованою злочинністю, приділяючи особливу увагу протидії контрабанді вогнепальної зброї та наркотиків, незважаючи на виклики, пов'язані з війною; 3) продовження боротьби з корупцією, зокрема шляхом ухвалення плану дій з імплементації Стратегії розшуку та повернення активів на період з 2020 по 2025 р. і внесення поправок до Закону України № 772-VIII від 10.11.2015 «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», який регулює порядок розпоряджання заарештованими активами².

У цьому зв'язку Кабінетом Міністрів України затверджено Національну стратегію доходів на 2024–2030 рр. (далі — Стратегія), яка має

¹ Митрофанов І. І. (2024). *Методологія й організація юридичних наукових досліджень* : навчальний посібник. Кременчук : Вид-во «НОВАБУК». 312 с.

² ЄС у звіті щодо безвізу радить Києву посилити боротьбу з корупцією і протидію контрабанді зброї. URL : <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/10/18/7171671/>

стати ключовим елементом для зміцнення економіки та фінансової системи в Україні. У Стратегії констатується, що державний борг у 2022 р. збільшився на 1 352,4 млрд грн або 15,0 млрд дол. США (71,6% ВВП). Саме тому в сфері розбудови правоохоронної функції митних органів Стратегією визначена потреба в здійсненні заходів, необхідних для встановлення кримінальної відповідальності за контрабанду товарів і піддакцизних товарів, а також недостовірне декларування товарів¹. Так, Законом України № 3513-IX від 09.12.2023 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів»² назву статті 201 КК України було викладено в такій редакції: «Стаття 201. Контрабанда культурних цінностей та зброї». Крім того, вказаним законом змінено текст частини другої цієї статті, доповнено приміткою 1, 2 і 3, назву й абз. 1 ч. 1, абз. 1 ч. 2 статті 201¹ викладено в новій редакції, а також доповнено КК України статтями 201³ і 201⁴. Відповідно до примітки 1 статті 201 КК України у статтях 201, 201¹, 201³, 201⁴, 305 КК України під переміщенням через митний кордон України предметів контрабанди поза митним контролем слід розуміти умисне переміщення предметів контрабанди поза місцем розташування митного органу або поза робочим часом, установленим для нього, і без виконання митних формальностей або переміщення предметів контрабанди з незаконним звільненням від митного контролю. Тобто, законодавець акцентує увагу на тому, що єдиною різницею в різних складах контрабанди, передбачених статтями 201, 201¹, 201³, 201⁴, 305 КК України, визнається предмет контрабанди.

Покарання за вчинення контрабанди, передбаченої частиною першою статті 201 КК України, встановлено у виді позбавлення волі на строк від 3-ох до 7-ми років, за частиною другою статті 201 КК України визначено у виді позбавлення волі на строк від 5-ти до 12-ти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна; за частиною першою статті 201¹ — позбавлення волі на строк від

¹ Національна стратегія доходів на 2024–2030 роки. URL : https://www.mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf

² Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів: Закон України від 09.12.2023 № 3513-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n23>

3-ох до 5-ти років, частиною другою статті 201¹ — позбавленням волі на строк від 5-ти до 10-ти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3-ох років і з конфіскацією майна, частиною третьою статті 201¹ — позбавленням волі на строк від 10-ти до 12-ти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3-ох років і з конфіскацією майна; за частиною першою статті 201³ — штрафу від 10 000 до 25 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі — НМДГ), частиною другою статті 201³ — штрафу від 55 000 тисяч до 75 000 НМДГ або позбавлення волі на строк від 5-ти до 10-ти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3-ох років і з конфіскацією майна, частиною третьою статті 201³ — позбавлення волі на строк від 7-ми до 11-ти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3-ох років і з конфіскацією майна; за частиною першою статті 201⁴ — штрафу від 20 000 до 40 000 НМДГ або позбавлення волі на строк від 3-ох до 6-ти років, частиною другою статті 201⁴ — штрафу 75 000 до 120 000 НМДГ або позбавлення волі на строк від 6-ти до 11-ти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3-ох років та з конфіскацією майна, частиною третьою статті 201⁴ — позбавлення волі на строк від 10-ти до 12-цяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3-ох років і з конфіскацією майна; за частиною першою статті 305 — позбавленням волі на строк від 5-ти до 8-ми років, частиною другою статті 305 — позбавлення волі на строк від 8-ми до 10-ти років з конфіскацією майна, частиною третьою статті 305 — позбавленням волі на строк від 10-ти до 12-ти років з конфіскацією майна.

Отже, не важко побачити, що кримінально-правові нормативи, якими передбачені прості склади контрабанди в частинах перших статей 201, 201¹, 201³, 201⁴, 305 КК України, за санкцією нормативу визнаються тяжкими злочинами, незалежно від предмету контрабанди — від культурних цінностей та зброї до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, кваліфіковані склади контрабанди у частинах других указаних нормативів є тяжкими злочинами (крім

передбачених частин других статті 201, 201³ і 201⁴ КК, які визнаються особливо тяжкими злочинами), особливо кваліфіковані склади контрабанди у частинах третіх розглядуваних нормативів вважаються особливо тяжкими злочинами (у статті 201 особливо кваліфікований склад контрабанди відсутній). Із урахуванням останнього на сьогодні найбільш небезпечними, за задумом законодавця є кваліфікована контрабанда підакцизних товарів, оскільки механізм реалізації кримінальної відповідальності за контрабанду товарів буде активований з 1 липня 2024 р.

Розробники проекту КК України в статті 6.4.4 визначили контрабанду як злочин проти порядку господарювання. Так, особа, яка товари в значному розмірі переміщувала через митний кордон України: 1) без передбаченого законом декларування, 2) поза митним контролем або 3) з приховуванням від митного контролю, — вчинила злочин 3 ступеня. Стаття 6.4.3 проекту КК України серед ознак, що підвищують тяжкість злочину на один ступінь, передбачає вчинення умисного злочину, передбаченого статтею 6.4.4, щодо підакцизних товарів, а ст. 6.4.2 ознакою, що підвищує на два ступеня тяжкість злочину, передбаченого статтею 6.4.4 Розділу 6.4 проекту КК України, є вчинення умисного злочину щодо товарів в особливо великому розмірі. Щодо інших предметів контрабанди розробники проекту КК України передбачили певні нормативи у відповідних розділах. Наприклад, незаконний обіг зброї чи боєприпасів сформульований у статті 7.3.4 проекту КК України, за якою особа, яка боєприпаси до вогнепальної стрілецької зброї в кількості десять і більше одиниць або таку зброю незаконно: 1) набула, 2) виготовила, 3) відремонтувала, 4) зберігала, 5) переміщувала або 6) збула, — вчинила злочин 3 ступеня. При цьому пункт 41 частини другої статті 1.4.1 проекту КК України пропонує під переміщенням розуміти перевезення, перенесення, пересилання чи іншу дію, результатом якої є зміна місця перебування людини чи будь-якого предмету в просторі з використанням транспорту або без такого, у тому числі переміщення через митний кордон України — ввезення на територію України, вивезення з території України чи транзит через територію України певного предмету з його переміщенням через митний кордон України або спробою такого переміщення, незалежно від способу (зокрема при особі, яка переміщує, з використанням транспортного засобу чи засобу поштового зв'язку).

Разом із тим відповідно до статті 7.3.5 особа, яка пристрій, призначений чи адаптований для зменшення гучності звуку від пострілу або іншу складову частину чи компонент зброї (крім складової частини і компоненту гладкоствольної мисливської вогнепальної зброї) незаконно: 1) переміщувала через митний кордон України або 2) збула, — вчинила злочин 3 ступеня¹.

Інакше кажучи, ступень тяжкості контрабанди різних предметів варіюється за належності відповідних кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих від 3 до 5 ступеня. У проєкті КК України санкції² за злочини встановлені в статті 3.2.5. Так, за злочин залежно від ступеня його тяжкості встановлюються такі основні покарання: а) злочин 3 ступеня тяжкості — штраф у розмірі від 1000 до 2000 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від 3 до 4 років; б) злочин 4 ступеня тяжкості — ув'язнення на строк від 4 до 6 років; в) злочин 5 ступеня тяжкості — ув'язнення на строк від 6 до 8 років³.

Так, для чого було скасовано покарання за товарну контрабанду? Стаття 201 КК України, викладена в новій редакції Законом України № 4025-VI від 15.11.2011 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності»⁴, вилучає з предметів контрабанди товари у відповідних розмірах. В. Б. Дацюк і В. М. Попович звернули увагу на окремі формулювання, використані авторами законопроекту в пояснювальній записці до нього. Зокрема, аргументи на кшталт «... вітчизняне законодавство характеризується необґрунтовано завищеним рівнем криміналізації правопорушень в сфері господарської діяльності..., що виступає причиною недоотримання Державним бюджетом належних відшкодувань» викликали у вказаних учених певні

¹ Контрольний текст проєкту КК України (станом на 25.02.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>

² Митрофанов І. І. (2021). Санкція норми кримінального права по проєкту Кримінального кодексу України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право»*. № 2(59). С. 177–182.

³ Контрольний текст проєкту КК України (станом на 25.02.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 № 4025-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text>

запитання та зауваження¹. До речі, пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності», разом із висновком Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект цього Закону і зауваженнями до нього Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України зникли з офіційного сайту Верховної Ради України. Це зроблено, напевно, щоб не наражатися на небезпідставну критику з приводу таких законодавчих змін з боку науковців. Отже, логіку скасування покарання за товарну контрабанду встановити неможливо у зв'язку з її відсутністю.

Вивчаючи питання соціального обґрунтування встановлення покарання, слід звертати увагу на такі істотні фактори:

1) відправним моментом для розроблення кримінально-правового нормативу Особливої частини КК України визнається поява новітніх видів людської поведінки, що створюють загрозу для встановленого порядку функціонування суспільних відносин. Їх ще не можна вважати суспільно небезпечними тому, що вони не зафіксовані у відповідних нормативах Особливої частини КК України, тобто вони не встановлюють обов'язок на недопущення певних видів поведінки, а застосування за аналогією норм кримінального права не допускається (частина четверта статті 3 КК України). Однак за стійкою поширеністю визначених поведінкових актів їх руйнуючий вплив на суспільні відносини посилюється, і це може слугувати фундаментом для дослідження характеру та ступеня суспільної небезпеки та наступної криміналізації (у цій ситуації — рекриміналізації) відповідного делікту (контрабанди товарів);

2) особливо значення набуває порівняльне дослідження різного охоронного правничого інструментарію, через який стає зрозумілим, що лише забезпечення кримінально-правової охорони певних суспільних відносин здатне слугувати адекватному захисту прав, свобод і законних інтересів особи, соціуму, держави та людства. За суттєвого розрізнення юридичної відповідальності розроблення та введення

¹ Попович В. М., Дацюк В. Б. (2012). Гуманізація кримінального законодавства України: проблеми, виклики та загрози. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 56. С. 405–410.

в дію нових норм матеріального кримінального правових повинно бути підлеглим суворому врахуванню характеру та ступеня суспільної небезпечності деліктів.

Так, наприклад, адміністративна відповідальність встановлена Митним кодексом України (МК України). Частина 1 статті 482 МК України встановлює адміністративне стягнення за переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України поза митним контролем, тобто поза місцем розташування митного органу або поза робочим часом, установленим для нього, і без виконання митних формальностей, або з незаконним звільненням від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу у виді штрафу в розмірі 100% вартості товарів, транспортних засобів — безпосередніх предметів порушення митних правил з конфіскацією цих товарів, транспортних засобів і транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза митним контролем. Частина 1 статті 483 МК України визнає адміністративне стягнення за переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, тобто з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що утруднюють виявлення таких товарів, або шляхом надання одним товарам вигляду інших, або з поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи документів, одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві відомості щодо найменування товарів, їх ваги (з урахуванням допустимих втрат за належних умов зберігання і транспортування) або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача, кількості вантажних місць, їх маркування та номерів, неправдиві відомості, необхідні для визначення коду товару згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД) і його митної вартості, у виді штрафу в розмірі від 50% до 100% вартості товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил з конфіскацією товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю,

або з конфіскацією товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, а також товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю. Частина 1 статті 484 МК України встановлює адміністративне стягнення за зберігання, перевезення, придбання чи використання товарів, транспортних засобів комерційного призначення, ввезених на митну територію України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, у виді штрафу в розмірі 100% вартості цих товарів, транспортних засобів або їх конфіскації¹.

Із цього можна дійти висновку, що кримінальна відповідальність не є єдиною формою правового реагування на вчинення контрабанди. Тому слід урахувати положення, що сформульовані кримінально-правовою доктриною щодо критеріїв установлення (відновлення) покарання за суспільно небезпечні делікти. Однією з вимог до диспозиції кримінально-правового нормативу є оптимальність її обсягу та змісту. Норматив кримінального закону має передбачати лише ті діяння, які дійсно небезпечні для соціуму та яким слід протидіяти тільки кримінально-правовими засобами. Зазвичай, необхідна широта криміналізації може бути правильно визначена лише з урахуванням об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін складу злочину. Це означає, що кожна з цих ознак повинна бути сформульована відповідно до певних критеріїв, які зводяться до оцінювання цих ознак з чотирьох позицій, а саме: а) відповідність соціально-політичним і моральним цінностям соціуму; б) відповідність чинній правовій системі; в) практична застосовність майбутньої норми; г) її економічна доцільність. За цього повинні бути враховані не тільки безпосередні, а й більш віддалені результати дії нового кримінально-правового нормативу, включаючи латентні (приховані) наслідки. Крім того, конструювання оптимальної моделі кримінально-правового нормативу неможливе без врахування правил і вимог законодавчої техніки².

¹ Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#n3801>

² Марисюк К. Б. (2022). До питання про моделі криміналізації діянь. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. № 3(35). С. 364–367.

Так, мною вже вказувалося на те, що проблеми законотворення залишаються незмінними: порушення засад законності та системності законодавства як в загалі, так системності матеріального, процесуального та виконавчого кримінального зокрема; недотримання правил формальної логіки та законотворчої техніки під час створення нових, так і корегування існуючих норм кримінального права¹. Однією з основних умов оптимальності законодавства зводиться до дотримання вимог його внутрішньої узгодженості, а також до низки пов'язаних з нею вимог: 1) відсутність прогалин закону та зайвості заборони; 2) визначеність та єдність термінології. Якщо тлумачення змісту чи значення терміна, що міститься в нормативно-правовому акті, може виявитися складним для його адресата, то такий термін потребує легального визначення, навіть якщо це призведе до збільшення тексту; 3) доцільність — можливість створення, зміни та подальшого застосування положень КК України, виходячи з потреб соціуму та держави, для досягнення певної мети, з урахуванням загальноправових принципів у чітко встановлених законодавчих межах, що виявляється в побудові кримінально-правових нормативів, визначенні їх структури, місця розташування в самому КК України та встановлення співвідношення з іншими положеннями КК України².

Крім того, на мою думку, процедура криміналізації та декриміналізації повинні відповідати справедливості та доцільності кримінально-правового нормативу. Дефініція, що виражає сутність справедливості така: справедливість визнається мірою розподілу благ і обтяжень, мірою співвідношення рівності та нерівності, мірою відплати за вчинений делікт. Мета — один з елементів поведінки та свідомої діяльності людини, яка характеризує передбачення в мисленні результату діяльності та шляхи його досягнення. Діяльність людини є цілеспрямована поведінка, що має на увазі досягнення якої-небудь мети. Доцільність припускає обрання мети, досягнення якої слугує задоволенню тих або інших інтересів. Цілеспрямована діяльність людини полягає в двоякому ставленні до соціальних норм (моралі, справедливості, права): 1) соціальні норми слугують справі забезпечення

¹ Митрофанов І. І. (2020). Новітнє кримінальне законотворення: старі проблеми. *Новітні кримінально-правові дослідження — 2020 : альманах наукових праць*. С. 35.

² Готін О. М. (2005). Підстави криміналізації діянь. *Право України*. № 2. С. 95–98.

життєдіяльності суспільства, спрямовані на створення найбільш сприятливих умов, що надають можливість найповніше одержати матеріальні та духовні благ. Соціальні норми виникають у процесі цілеспрямованої діяльності, одночасно є її наслідком і необхідною умовою. Вони спрямовані на мобілізацію ресурсів колективу в справі досягнення поставленої мети. Цілеспрямована діяльність формує, вигострює ті стандарти поведінки, які втілюються в соціальні норми; 2) між доцільністю та соціальними нормами завжди існує протиріччя. Доцільність припускає мобільність, нестандартність, постійний творчий пошук шляхів досягнення мети, що неминуче провокує конфлікт із соціальними нормами, завжди консервативними за своєю сутністю. Соціальні норми закріплюють той стандарт масової поведінки, який в минулому був виправданий, оскільки неодноразово приводив до успішного досягнення мети. У цьому аспекті соціальні норми зберігають безцінний соціальний досвід, що забезпечував життєдіяльність багатьох поколінь. Однак зміна зовнішніх і внутрішніх умов вимагає нової моделі поведінки, її формування призводить до перегляду старих і виникненню нових норм, у тому числі норм кримінального права.

Також хочу зазначити, що якими б не були намагання законодавця створити легальний фундамент для протидії тим чи іншим суспільно небезпечним посяганням без відповідної політичної волі (організована злочинність в нашій країні пов'язана з владою й є сьогодні справжньою владою, наприклад, весь легальний та нелегальний фармацевтичний бізнес контролюється владою), потужної правоохоронної системи, налагодженого профілактичного механізму приборкати злочинність неможливо¹. Крім того, слід передбачити чіткі повноваження митних органів і органів Держприкордонслужби в сфері протидії контрабанді, вирішити питання їх взаємодії у вказаній сфері. У разі встановлення можливості здійснення слідчої діяльності Держприкордонслужби, слід віднести до виняткової підслідності відповідних підрозділів Держприкордонслужби проведення досудового розслідування всіх кримінально караних контрабандних деліктів².

¹ Митрофанов І. І. (2020). Новітнє кримінальне законотворення: старі проблеми. *Новітні кримінально-правові дослідження — 2020 : альманах наукових праць*. С. 35.

² Пritула А. М. (2019). Теоретико-правові засади оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України: монографія / за наук. ред. І. І. Митрофанова. Одеса: Фенікс. 332 с.

IV. ВИСНОВКИ

Отже, встановлення кримінального покарання за контрабанду різних предметів має відповідати критеріям криміналізації діянь, ustalених у кримінально-правовій доктрині, принципам доцільності, справедливості та соціальної обумовленості. Тим самим поява в КК України кримінально-правового нормативу, що не відповідає вимогам соціальної обумовленості (основними з яких вважаються характер і ступінь суспільної небезпечності деліктів), безглузда, оскільки такий норматив буде визнаний потенційно «мертвим» для практики. Соціальне оцінювання діяння як кримінального правопорушення базується на його суспільній небезпеці, юридично зафіксованою в ухваленому у встановленому порядку законом про внесення змін до Кримінального кодексу, включеному до чинного КК України. При цьому має враховуватися спроможність уповноважених органів адекватно реагувати на ту кількість суспільно небезпечних деліктів, які вчиняються в об'єктивній реальності. Останнє пояснюється засадою розумної криміналізації, отже, встановлення пріоритетів у застосування кримінально-правового інструментарію кримінально-правового забезпечення охорони лише в тих ситуаціях, коли засобами інших галузей права не можна захистити нормальний порядок функціонування суспільних відносин.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Готін О. М. (2005). Підстави криміналізації діянь. *Право України*. № 2. С. 95–98.
2. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. (2021). Про рекриміналізацію товарної контрабанди в контексті Євроінтеграційних прагнень України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Вип. 3(95). С. 75–94.
3. ЄС у звіті щодо безвізу радить Києву посилити боротьбу з корупцією і протидію контрабанді зброї. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/10/18/7171671/>
4. Контрольний текст проекту КК України (станом на 25.02.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>
5. Марисюк К. Б. (2022). До питання про моделі криміналізації діянь. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. № 3(35). С. 364–367.
6. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#n3801>
7. Митрофанов І. І. (2020). Новітнє кримінальне законотворення: старі проблеми. *Новітні кримінально-правові дослідження — 2020 : альманах наукових праць*. С. 35.
8. Митрофанов І. І. (2021). Санкція норми кримінального права по проекту Кримінального кодексу України. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право». № 2(59). С. 177–182.

9. Митрофанов І. І. (2024). Методологія й організація юридичних наукових досліджень: навчальний посібник. Кременчук : Вид-во «НОВАБУК». 312 с.
10. Національна стратегія доходів на 2024–2030 роки. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf
11. Нікіфоренко В. (2021). Контрабанда негативно впливає на нацбезпеку та створює загрози економіці. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/volodimir-nikiforenko-kontrabanda-negativno-vpliva-na-nacbezpeku-ta-stvoryu-zagrozi-ekonomici/>
12. Попович В. М., Дацюк В. Б. (2012). Гуманізація кримінального законодавства України: проблеми, виклики та загрози. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 56. С. 405–410.
13. Притула А. М. (2019). Теоретико-правові засади оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України: монографія / за наук. ред. І. І. Митрофанова. Одеса: Фенікс. 332 с.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 № 4025-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text>
15. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів: Закон України від 09.12.2023 № 3513-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n23>
16. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66115#Text>
17. 25 січня 2024 р. відбудеться науковий семінар за міжнародною участю на тему: «Реалізація митними адміністраціями правоохоронної функції: сучасний стан і перспективи». URL: <http://umsf.dp.ua/blog/2729-до-уваги-науковців-11>

REFERENCES

1. Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine dated March 13, 2012 No. 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#n3801> [in Ukrainian].
2. Dudorov O. O., Movchan R. O. (2021). Pro rekryminalizatsiyu tovarnoyi kontrabandy v konteksti Yevrointehratsiynykh prahnenz Ukrayiny [On the recriminalization of goods smuggling in the context of Ukraines European integration aspirations]. *Bulletin of E. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*. Vol. 3(95). pp. 75–94 [in Ukrainian].
3. ES u zviti shchodo bezvizu radyt' Kyyevu posylyty borot'bu z koruptsiyeyu i protydiyuu kontrabandi zbroyi [In the visa-free report, the EU advises Kyiv to strengthen the fight against corruption and the fight against arms smuggling]. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/10/18/7171671/> [in Ukrainian].
4. Gotin O. M. (2005). Pidstavy kryminalizatsiyi diyani [Grounds for criminalization of acts]. *Law of Ukraine*. No. 2. pp. 95–98 [in Ukrainian].
5. Kontrolnyy tekst proyektu KK Ukrayiny [Control text of the draft Criminal Code of Ukraine] (as of February 25, 2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> [in Ukrainian].
6. Marisyuk K. B. (2022). Do pytannya pro modeli kryminalizatsiyi diyani [To the question of models of criminalization of acts]. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*. No. 3(35). pp. 364–367 [in Ukrainian].
7. Mytrofanov I. I. (2020). Novitnye kryminalne zakonotvorenyya: stari problemy [New criminal legislation: old problems]. *The latest criminal legal studies — 2020: Almanac of scientific works*. pp. 28–36 [in Ukrainian].
8. Mytrofanov I. I. (2021). Sanktsiya normy kryminal'noho prava po proyektu Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Sanction of the norms of criminal law according to the draft of the Criminal

- Code of Ukraine]. *Scientific works of the National Aviation University. Series «Legal Bulletin. Air and space law»*. No. 2(59). pp. 177–182 [in Ukrainian].
9. Mytrofanov I. I. (2024). Metodolohiya y orhanizatsiya yurydychnykh naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of legal research]: study guide. Kremenchuk: NOVABUK. 312 p. [in Ukrainian].
 10. National income strategy for 2024-2030. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf [in Ukrainian].
 11. Nikiforenko V. (2021). Kontrabanda nehatyvno vplyvaye na natsbezpeku ta stvoryuye zahrozy ekonomitsi [Smuggling negatively affects national security and poses threats to the economy]. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/volodimir-nikiforenko-kontrabanda-negativno-vplivana-nacbezpeku-ta-stvoryu-zagrozi-ekonomici/> [in Ukrainian].
 12. On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the criminalization of smuggling of goods: Law of Ukraine dated December 9, 2023 No. 3513-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n23> [in Ukrainian].
 13. On January 25, 2024, a scientific seminar will be held with international participation on the topic: «Implementation of the law enforcement function by customs administrations: current state and prospects». URL: <http://umsf.dp.ua/blog/2729-до-уваги-науковців-11> [in Ukrainian].
 14. On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the humanization of responsibility for offenses in the field of economic activity: Law of Ukraine dated November 15, 2011 No. 4025-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text> [in Ukrainian].
 15. On the State Border Service of Ukraine: Law of Ukraine dated April 3, 2003 No. 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66115#Text> [in Ukrainian].
 16. Popovych V. M., Datsyuk V. B. (2012). Humanizatsiya kryminalnoho zakonodavstva Ukrayiny: problemy, vyklyky ta zahrozy [Humanization of criminal legislation of Ukraine: problems, challenges and threats]. *State and Law. Legal and political sciences*. Vol. 56. pp. 405–410 [in Ukrainian].
 17. Prytula A. M. (2019). Teoretyko-pravovi zasady operatyvno-sluzhbovoyi diyal'nosti Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny [Theoretical and legal principles of the operational and service activity of the State Border Service of Ukraine] / ed. by I. I. Mytrofanov. Odesa: Phoenix. 332 p. [in Ukrainian].

Оглядова стаття (Review article)

<http://doi.org/10.32752/2786-5185-2024-4-3-61-73>

УДК 343.337.4

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ: ГЕНОЦИДАЛЬНИЙ АСПЕКТ

CRIMINAL LIABILITY FOR FORCED DISPLACEMENT OF UKRAINIAN CHILDREN IN TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE: GENOCIDAL ASPECT

Володимир Зеленчук¹

*Національна академія внутрішніх справ
(пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035)*

Volodymyr Zelenchuk

*National Academy of Internal Affairs
(1, Solomjanska Sq., Kyiv, Ukraine, 03035)*

Отримано: 06.05.2024. Затверджено: 14.06.2024

АНОТАЦІЯ

Значну частку потерпілих у скоєних росіянами злочинах становлять діти. Уповноважений Верховної Ради з прав людини заявив про 3800 (дані на момент проведення дослідження) кримінальних проваджень за фактом вчинення подібних злочинів. Однак саме злочин насильницького переміщення українських дітей став підставою для видачі Міжнародним кримінальним судом ордеру на арешт російського президента та вагомою причиною для початку розслідування ймовірного факту вчинення росіянами злочину геноциду, шляхом передачі дітей з однієї групи в іншу. Стаття присвячена складу злочину геноциду, вчиненому шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу. Окрему увагу привернуто до питання взаємозалежності понять насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, як злочину геноциду, та насильницького переміщення ді-

¹ аспірант кафедри кримінального права; orcid 0009-0005-5902-620X; e-mail: vo2@ukr.net

тей, як воєнного злочину або злочину проти людяності. Розглянуто ключові елементи злочину відповідно до структури, запропонованої Міжнародним кримінальним судом та з урахуванням прецедентної практики у сфері міжнародної кримінальної відповідальності за злочин геноциду, крім того потребують перегляду з огляду на характерні особливості злочинів російських окупаційних сил на території України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; кримінальне правопорушення; злочин; насильницьке переміщення; діти; геноцид; тимчасово окупована територія.

ABSTRACT

A significant proportion of victims of crimes committed by Russians are children. The Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights reported 3,800 (as of the time of the study) criminal proceedings for such crimes. However, it was the crime of forcible transfer of Ukrainian children that became the basis for the International Criminal Court to issue an arrest warrant for the Russian president and a good reason to start an investigation into the alleged fact that Russians committed the crime of genocide by transferring children from one group to another. The article is devoted to the elements of the crime of genocide committed by forcibly transferring children from one group to another. Particular attention is paid to the interdependence of the concepts of forcible transfer of children from one group to another as a crime of genocide and forced displacement of children as a war crime or crime against humanity. The author examines the key elements of the crime in accordance with the structure proposed by the International Criminal Court and taking into account the case law in the field of international criminal liability for the crime of genocide, and also needs to be revised in view of the specific features of the crimes committed by the Russian occupation forces on the territory of Ukraine. **Key words:** criminal liability; criminal offense; crime; forced displacement; children; genocide; temporarily occupied territory.

I. ВСТУП

У 2014 р. росія розпочала першу (гібридну) фазу війни проти сучасної України, за результатом якої країна-агресор окупувала значні за обсягом території та отримала владу над українцями, що традиційно проживали на цих територіях. Внаслідок багаторічної агресивної пропаганди та політики розпалювання ворожнечі російській владі вдалося переконати ледь не весь світ у тому, що українці, нібито, поділяються на тих, хто є «націоналістами», та тих, хто ідентифікує себе частиною російської спільноти або добровільно чи примусово в неї інтегрований. Достатньо лише цього факту, аби стверджувати, що керівництво росії заперечувало та продовжує заперечувати існування українців як самостійної культурної, національної й етнічної спільноти. Справжні ж наміри росіян приховувались тезами про їх суто політичне втручання з метою деескалації воєнного конфлікту між зазначеними двома уявними групами.

Втамовуючи імперські амбіції з підкорення української нації російські керівники у 2022 р. розпочали другу (повномасштабну) фазу війни, яку міжнародна спільнота з більшою впевненістю може охарактеризувати як «агресивну війну». Переконаючи громадян власної країни у необхідності ведення бойових дій проти України, влада росії посилила агресивну риторику в підконтрольних медіа, спрямовану на розпалювання ворожнечі до українців, що підтримують або відстоюють свою самостійність від росії. Такі дії керівництва цієї країни породили низку воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що вчинювались та продовжують вчинюватись на підконтрольній росії території України.

Значну частку потерпілих у вчинених росіянами злочинах становлять діти. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини заявив про 3800¹ (дані на момент проведення дослідження) кримінальних проваджень за фактом вчинення подібних злочинів. Однак, саме злочин насильницького переміщення українських дітей став підставою для видачі Міжнародним кримінальним судом ордеру на арешт російського президента та вагомою причиною для початку розслідування ймовірного факту вчинення росіянами злочину геноциду, шляхом передачі дітей з однієї групи в іншу.

В основу роботи Міжнародного кримінального суду закладено принцип компліментарності, а будь-які міжнародні судові інституції, створені за принципом *ad hoc*, не зможуть охопити весь об'єм злочинів, вчинених громадянами росії щодо громадян України. Тому національній судовій системі неодмінно доведеться самостійно виносити рішення щодо злочинів, пов'язаних, зокрема, із насильницькою передачею українських дітей і судова система потребує належного теоретичного підґрунтя.

На теперішній час найбільш релевантні дослідження теми насильницької передачі дітей, як форми злочину геноциду, проводилися правозахисними групами та неурядовими організаціями. Так, громадська організація «Харківська правозахисна група» у 2023 р. презентувала комплексне дослідження «Насильницька передача дітей з України

¹ Укрінформ (2024). В Україні розслідують близько 3800 злочинів, вчинених військовими росії проти дітей. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3854556-v-ukraini-rozsliduut-blizko-3800-zlociniv-vcinenih-vijskovimi-rf-proti-ditej.html>

до росії: Геноцид. Подання до офісу прокурора Міжнародного кримінального суду¹», автори дослідження мали на меті переконати Прокурора Міжнародного кримінального суду в необхідності перекваліфікації відкритого у Міжнародному кримінальному суді провадження з категорії воєнних злочинів у категорію злочину геноциду, шляхом представлення інформації про характер злочинних діянь росії щодо українських дітей.

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Метою цієї статті є кримінально-правовий аналіз насильницького переміщення дітей, що здійснюється шляхом їх передачі з однієї групи в іншу, як самостійного складу злочину геноциду. Дослідження проводилось відповідно до структури цього злочину, закріпленої у «Елементах злочинів» Міжнародного кримінального суду, з огляду на доктрину міжнародного кримінального права, а також з урахуванням подій, що відбуваються на тимчасово окупованих територіях України.

У процесі дослідження застосовувались загальнонаукові методи пізнання, такі як: системний, структурно-функціональний, логіко-лінгвістичний, метод абстрагування, індукції тощо.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

3 травня 2023 р. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) оприлюднила звіт² про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з насильницьким переміщенням та/або депортацією українських дітей до росії. Як встановила місія експертів, сторони конфлікту визнають, що росія здійснює переміщення українських дітей як всередині тимчасово окупованих територій, так і на територію росії.

¹ Komarovskiy M. (2023). The forcible transfer of children from Ukraine to Russia: a Genocide. Submission to the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Kharkiv: LLB "Human Rights Publisher", 62 p. URL: <https://library.khpg.org/index.php?id=1702047873>

² OSCE (2023). Moscow Mechanism: "Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes Against Humanity, related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation". URL: <https://www.osce.org/odihr/542751>

Місія дійшла висновку, що евакуація дітей лише в деяких випадках відповідала обов'язкам росії за міжнародним гуманітарним правом, оскільки в більшості випадків переміщення дітей супроводжувалось невинуватим тривалим їх перебуванням, необґрунтованими логістичними перешкодами у процесі возз'єднання цих дітей із сім'ями, відсутністю механізмів для відстеження дітей, застосування заходів асиміляції та цілеспрямованого перевиховання тощо.

Експерти виділили три основні підстави для переміщення дітей, які були заявлені російською стороною:

- евакуація з питань безпеки;
- переміщення з метою усиновлення або опіки;
- тимчасове перебування у так звані табори відпочинку.

Водночас, встановлення факту вчинення депортації або насильницького переміщення дітей в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням факту нападу, свідчатиме про ймовірне вчинення злочину проти людяності. Місія дійшла висновку, що російська практика насильницького переміщення дітей на тимчасово окупованих територіях та їх депортація на територію росії може становити собою злочин проти людяності. Експерти заявили, що подібні дії росіян є порушеннями норм міжнародного гуманітарного права, а отже являють собою воєнні злочини і зазначають, що категорія злочинів проти людяності не була включена до Кримінального кодексу України (КК України). Згідно з національним законодавством судова система може розслідувати подібні випадки воєнних злочинів на підставі статті 438 КК України.

Зауважимо, що в системі міжнародного кримінального права для найменування переміщення та передачі, в контексті як воєнного злочину, так і злочину проти людяності чи геноциду, використовується один термін — *transfer*. Це свідчить про те, що за певних умов, про які йтиметься далі, одні і ті самі діяння з насильницького переміщення дітей можуть становити різні склади та навіть категорії злочинів. Причиною різної кваліфікації злочину насильницького переміщення є різна оцінка передумов, обсягів і наслідків цього діяння.

Найбільш комплексний підхід щодо оцінки діяння з насильницького переміщення дітей передбачає встановлення в цьому діянні ознак злочину геноциду, вчиненого шляхом насильницької передачі дітей

з однієї групи в іншу, а дискусія щодо можливості такої кваліфікації не конкретизується з моменту повномасштабного вторгнення росії на територію України¹. Очевидно, що саме українській правоохоронній системі доведеться першій дати відповідь на це питання, шляхом підготовки обвинувачення щодо учасників цього злочину згідно з геноцидальною концепцією, яка активно просувається представниками нашої країни на міжнародній арені.

У цілому визначення злочину геноциду в статті 442 КК України повністю збігається з тим, яке міститься в Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. Оскільки конвенційний текст не дозволяє встановити найбільш суттєві ознаки геноциду, в процесі дослідження цього питання варто звернутись до тексту «Елементів злочинів» Міжнародного кримінального суду та досвіду міжнародної судової практики. Без сумніву, ці положення будуть застосовуватись як основа для подальших судових вироків щодо безпосередніх учасників насильницької передачі українських дітей.

Для кваліфікації злочину геноциду, вчиненого шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, потрібно визначити такі ознаки:

1. Дитина або діти належать до конкретної національної, етнічної або релігійної групи (так званої захищеної групи).

Слід зауважити, що трибунали визначали приналежність до певної групи особи, яка постраждала від злочину геноциду, індивідуально в кожній справі. Суди завжди² застосовували об'єктивний та суб'єктивний критерії, з урахуванням політичного, соціального та культурного контекстів. Об'єктивний критерій характеризує групу як соціально обумовлену, стабільну та постійну, а особи, які до неї належать, майже не зворотно та автоматично набувають статусу членів такої групи за народженням. Міжнародна слідча комісія по *Дарфуру* у своєму звіті від 25.01.2005³ (параграф 494) підсумувала, що під національною групою потрібно розуміти тих осіб, які мають характерну

¹ Situation of the children of Ukraine: PACE, Resolution of 25.01.2024 No. 2529. URL: <https://pace.coe.int/en/files/33348>.

² International Tribunal for the Rwanda. Judgment Prosecutor v. Sylvestre Gacumbitsi (Case No. ICTR-2001-64-T), of 17.06.2004. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/ICTR-01-64#eng>.

³ Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General. Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004. Geneva, 2005. 176 p. URL: <https://www2.ohchr.org/english/darfur.htm>

ідентичність з точки зору національності або національного походження. У свою чергу суб'єктивний критерій включає в себе самоідентифікацію як члена такої групи або ідентифікацію як члена групи особами, що вчинили злочин геноциду. Звісно встановлення факту наявності у дитини національності та громадянства, набутого з народження, свідчить про її приналежність до певної групи та в цілому задовольняє вимоги об'єктивного критерію. Разом з тим, наявність формального суб'єктивного критерію може і не бути встановлена в конкретному випадку, оскільки навіть до моменту вчинення злочину активна пропаганда з великою ймовірністю змінює самоідентифікацію дитини, зокрема, в контексті приналежності до певної групи, а також ідентифікацію дитини особами, які здійснили її насильницьку передачу. Такі особи можуть сприймати дитину як частину своєї групи, але яка потребує певного перевиховання в дусі традицій, набутих чи нав'язаних цій групі, або зміни статусу, наприклад, набуття громадянства своєї країни. Новітній підхід до визначення суб'єктивного критерію повинен враховувати пропаганду як штучний чинник, що спотворює уявлення дітей та злочинців про їх приналежність до певної групи.

2. *Учасники насильницької передачі дитини або дітей мали намір знищити повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу, до якої належить дитина або діти.*

Ознака «геноцидального наміру» є частиною загальних елементів злочину геноциду в цілому, а в контексті насильницької передачі дітей — ознакою, яка значно ускладнює можливість кваліфікації злочину геноциду винятково на підставі доказів передачі дітей без встановлення фактів вчинення інших протиправних дій щодо групи, до якої належать діти. З одного боку, практика трибуналів свідчить про те, що геноцид завжди супроводжується цілим комплексом протиправних дій, систематично вчинюваних до представників певної групи. Так, у справі *Blagojević and Jokić*¹, судова палата встановила, що злочинні дії сербських сил у Боснії проти боснійських мусульман були частиною єдиної геноцидальної системи, що відобразилася у формі операції «Krivaja 95». Такі злочинні дії включали:

¹ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Vidoje Blagojević and Dragan Jokić (Case No. IT-02-60-T), of 17.01.2005. URL: <https://ucirmct.org/scasedocs/case/IT-02-60#eng>

встановлення та вбивство чоловіків, знищення приватної власності та насильницьке переміщення жінок та дітей, як невід'ємної частини плану. Водночас у цій же справі апеляційна плата зауважила, що наявність плану або певної стратегії не є обов'язковим елементом для встановлення геноцидального наміру, адже достатньо лише усвідомлення злочинцями того факту, що вчинювані ними дії ймовірно призведуть до знищення конкретної групи.

Крім того, у вказаній справі *Blagojević and Jokić*, як і у справах *Krstić¹* та *Milošević²*, трибунал розглядав масові депортації як частину програми етнічної чистки та потенційний вид дій, що можуть призвести до знищення певної групи, хоча за своєю суттю і не є актом геноциду. Однак у справах *Stakić³* та *Brđanin⁴* судова палата дотримувалась іншої позиції, а саме: насильницьке переміщення членів групи не може бути формою знищення цієї групи повністю або частково. Відмітимо, що такий підхід взагалі ставить під сумнів можливість кваліфікації геноциду, що здійснювався шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу (геноцидальна дія, яка за своєю суттю є одним із видів насильницького переміщення дітей), оскільки тоді геноцидальний намір можливо буде встановити лише в тому випадку, якщо учасники геноциду здійснювали також інші геноцидальні дії, які зазначені у конвенційному визначенні злочину геноциду та безпосередньо спрямовані на знищення конкретної групи.

3. Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу мала місце в контексті явної моделі подібної поведінки, спрямованої проти групи, до якої ці діти належать, або якщо така передача могла спричинити знищення цієї групи сама по собі. Суб'єктивна складова елементу також передбачає усвідомлення учасниками насильницької передачі дітей факту наявності зазначеної моделі поведінки, а також того, що їх дії

¹ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Radislav Krstić (Case No. IT-98-33-T), of 01.08.2001. URL: <https://ucirmct.org/scasedocs/case/IT-98-33#eng>

² International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Decision on Motion for Judgement Acquittal Prosecutor v. Slobodan Milošević (Case No. IT-02-54-T), of 16.06.2004. URL: <https://ucirmct.org/scasedocs/case/IT-02-54#eng>

³ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Milomir Stakić (Case No. IT-97-24-T), of 31.07.2003. URL: <https://ucirmct.org/scasedocs/case/IT-97-24#eng>

⁴ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Radoslav Brđanin (Case No. IT-99-36-T), of 01.09.2004. URL: <https://ucirmct.org/scasedocs/case/IT-99-36#eng>

є частиною такої моделі, або що ці дії можуть спричинити знищення групи самі по собі.

У своїй роботі «The ICC's First Encounter with the Crime of Genocide» К. Крез¹ проаналізував перший і поки єдиний випадок розгляду Міжнародним кримінальним судом обвинувачення у геноциді (справа Омара аль-Башира). Позиції автора, суду та розробників елементів злочину зводяться до того, що вказана ознака покликана допомогти розкрити геноцидальний намір учасників злочину з позиції його «реальності». Подібна концепція вимагає обґрунтування реальної можливості знищення групи чи її частини, шляхом доведення систематичності нападів (геноцидальних актів або інших дій, що спрямовані на знищення групи або її частини) або такого масштабу (дійсного або потенційного) насильницької передачі дітей, який самостійно може призвести до знищення групи чи її частини як таких. В обох випадках для кваліфікації злочину достатньо встановити лише перше діяння з потенційної низки діянь систематичного переміщення дітей або інших геноцидальних актів.

4. Учасники злочину геноциду насильницьким шляхом передали одну або більше дітей.

Вказаний елемент потребує доведення факту примусу, ступеня залучення особи до процесу насильницького переміщення, а також її уявлення щодо власних дій та наслідків таких дій.

По-перше, розробники «Елементів злочинів», врахувавши практику роботи трибуналів, чітко зазначили, що під терміном «насильство» слід розуміти не тільки застосування фізичної сили, але і загрози застосування такої сили або іншого примусу, зокрема, такого, що спричинений страхом насильства, ув'язнення, психологічного тиску, зловживання владою або використання переваг обстановки примусу.

У справі *Milorad Krnojelac*² судова палата в контексті переміщення узагальнює, що воно повинно мати недобровільний характер, коли постраждалі особи не мають права вибору. Таким чином, відсутність

¹ Kreß C. (2015). The ICC's First Encounter with the Crime of Genocide: The Case against Al-Bashir. *The Law and Practice of the International Criminal Court* / ed. by C. Stahn. London. pp. 669–704. URL: https://kress.jura.uni-koeln.de/sites/iipsl/Forschung/Anlagen_Juli_2018/A8.pdf

² International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Milorad Krnojelac (Case No. IT-97-25-T), of 15.03.2002. URL: <https://ucirmct.org/scasedocs/case/IT-97-25#eng>

обмежувального тлумачення терміну «наси́льство» фактично дозволяє його прирівняти до терміну «примус».

По-друге, учасники насильницької передачі дитини або дітей бажали (прямо або опосередковано) реалізувати таку передачу, а також розуміли, що така передача відбудеться за звичайного перебігу подій.

Важливим аспектом у доведенні перед судом як об'єктивної, так і суб'єктивної частини цього елемента є встановлення форми та виду співучасті особи — учасника насильницької передачі дитини. Доказами співучасті можуть слугувати як дії чи бездіяльність, так і документи або навіть вислови особи. В цілому у зазначених справах *Krstić, Tadić, Brđanin, Blagojević and Jokić* судові палати встановили такі форми участі осіб у насильницькому переміщенні, які є повністю дотичними до ймовірних форм насильницької передачі дітей:

- організація планів або видання наказів на насильницьке переміщення;
- заклики, захоплення або відбір осіб для подальшого переміщення;
- організація або участь у транспортуванні осіб;
- контроль або спостереження за ходом проведення насильницького переміщення;
- не забезпечення переміщених осіб необхідними для проживання умовами при наявності реальної можливості чи обов'язку організувати чи реалізувати таке забезпечення;
- інші дії, пов'язані з пособництвом, приховуванням або виправданням насильницького переміщення, за умови, що особи, які їх вчиняють, дотримувались загального плану насильницького переміщення або ідеології, невід'ємною частиною якої є насильницьке переміщення.

У свою чергу додатковими доказами, що допоможуть охарактеризувати саме суб'єктивну сторону елемента є: участь у зборах під час обговорення плану або наміру примусового переміщення, участь у підготовці нормативних актів, що мають врегулювати таке переміщення, присутність під час примусового переміщення, часте відвідування території поблизу місця проведення переміщення, публічне оголошення про факт проведення переміщення, що відбудеться або вже відбулося, тощо.

По-третє, злочин буде вважатись вчиненим з моменту насильницької передачі принаймні однієї дитини.

Крім того, суб'єктивна сторона елемента, як і злочину в цілому, потребує усвідомлення учасниками злочину того факту, що особи, переміщені насильницьким шляхом, не повернуться на своє початкове місце проживання¹.

5. Передача дитини або дітей відбулась з однієї групи в іншу. Учасники знали або повинні були знати про те, що передача дитини або дітей відбувається з однієї групи в іншу.

Вказаний елемент не отримав деталізованої характеристики в міжнародному прецедентному праві, оскільки міжнародні судові інституції поки ще не напрацювали практику розгляду геноцидального діяння, що полягає в насильницькій передачі дітей з однієї групи в іншу.

Висновки щодо наявності неїобхідних ознак цього елемента складу злочину суди встановлювали навіть під час розгляду питань примусового переміщення населення: в усіх випадках розгляду обвинувачень у геноциді суди визначали приналежність переміщених осіб до групи, щодо якої вчинялись геноцидальні дії, та подальше місце призначення такого переміщення (в межах чи за межами кордону країни, в межах якої традиційно проживала захищена група).

Вочевидь про передачу дитини з однієї групи в іншу можуть свідчити наступні доведені перед судом факти: вилучення дитини у батьків, переміщення її за межі кордону країни традиційного проживання, усиновлення чи опіка дитини представниками групи, що має інші національні, культурні, релігійні характеристики.

Однак, на нашу думку, найважливішою ознакою насильницької передачі дитини, як геноцидальної дії, є створення учасниками геноциду умов для подальшої втрати цією дитиною сталого зв'язку з групою свого походження та її перевиховання в дусі традицій і правил, набутих чи штучно нав'язаних іншою групою.

6. Дитина чи діти не досягли віку 18 років, а учасники злочину геноциду знали або повинні були знати про це.

Необхідно звернути увагу, що такі можливі дії учасників злочину геноциду як переміщення дітей до спеціальних виховних закладів, передача дітей опікунам чи усиновителям або документальне

¹ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Mladen Naletilić and Vinko Martinović (Case No. IT-98-34-T), of 31.03.2003. URL: <https://ucrirmct.org/scasedocs/case/IT-98-34#eng>.

оформлення громадянства презюмують обізнаність злочинців із віком таких дітей. Тому, специфіка концепції «геноциду у формі примусової передачі дітей з однієї групи в іншу» створює досі не вирішену на практиці дилему взаємозв'язку геноцидального наміру, в традиційному його тлумаченні, та діяння, що безпосередньо не пов'язане з фізичним знищенням людей. Основна складова доведення суб'єктивної сторони злочину геноциду, це доведення загрози втрати групою своєї ідентичності прирівнюється до загрози знищення цієї групи як такої.

IV. ВИСНОВКИ

Ключовим елементом для кваліфікації злочину геноциду є встановлення геноцидального наміру — бажання знищити повністю або частково певну групу за її індивідуалізуючими ознаками і саме тому важливе значення набувають вказані в статті спорідненість понять примусового переміщення населення та передачі дітей з однієї групи в іншу. Оскільки активна роль пропаганди та перевиховання дітей, не важливо чи перебувають ці діти на окупованій території України, чи на території росії, чи знаходяться ці діти у власній сім'ї, чи у сім'ї опікунів або усиновлювачів, свідчить про геноцидальний намір.

Суперечлива практика міжнародних судових інституцій, а також неоднозначний підхід до трактування змісту елементів злочину геноциду жодним чином цьому не суперечать. Форми геноциду як явища постійно еволюціонують і змінюються, а надмірний формалізм може призвести до того, що організатори цього злочину, знаючи про слабкі сторони усталеної міжнародної концепції кваліфікації злочину геноциду, зможуть уникнути відповідальності за свої дії. Подальші дослідження ролі пропаганди як доказового елементу в складі злочину геноциду, зокрема, вчиненого шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, залишаються актуальними з огляду на її значення в питанні доведення геноцидального умислу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

1. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Decision on Motion for Judgement Acquittal Prosecutor v. Slobodan Milošević (Case No. IT-02-54-T), of 16.06.2004. URL: <https://ucirmct.org/scasedocs/case/IT-02-54#eng>
2. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Milorad Krnojelac (Case No. IT-97-25-T), of 15.03.2002. URL: <https://ucirmct.org/scasedocs/case/IT-97-25#eng>

3. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Mladen Naletilić and Vinko Martinović (Case No. IT-98-34-T), of 31.03.2003. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-98-34#eng>
4. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Milomir Stakić (Case No. IT-97-24-T), of 31.07.2003. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-97-24#eng>
5. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Radoslav Brđanin (Case No. IT-99-36-T), of 01.09.2004. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-99-36#eng>
6. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Radislav Krstić (Case No. IT-98-33-T), of 01.08.2001. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-98-33#eng>
7. International Tribunal for the Rwanda. Judgment Prosecutor v. Sylvestre Gacumbitsi (Case No. ICTR-2001-64-T), of 17.06.2004. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/ICTR-01-64#eng>
8. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Vidoje Blagojević and Dragan Jokić (Case No. IT-02-60-T), of 17.01.2005. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-02-60#eng>
9. Komarovskiy M. (2023). The forcible transfer of children from Ukraine to Russia: a Genocide. Submission to the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Kharkiv: LLB "Human Rights Publisher", 62 p. URL: <https://library.khpg.org/index.php?id=1702047873>
10. Krefß C. (2015). The ICC's First Encounter with the Crime of Genocide: The Case against Al-Bashir. *The Law and Practice of the International Criminal Court* / ed. by C. Stahn. London, pp. 669–704. URL: https://kress.jura.uni-koeln.de/sites/iipsl/Forschung/Anlagen_Juli_2018/A8.pdf
11. OSCE (2023). Moscow Mechanism: "Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes Against Humanity, related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation". URL: <https://www.osce.org/odihr/542751>
12. Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General. Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004. Geneva, 2005. 176 p. URL: <https://www2.ohchr.org/english/darfur.htm>
13. Situation of the children of Ukraine: PACE, Resolution of 25.01.2024 No. 2529. URL: <https://pace.coe.int/en/files/33348>
14. Ukrinform (2024). About 3800 crimes committed by the Russian military against children are being investigated in Ukraine. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3854556-v-ukraini-rozsliduut-blizko-3800-zlociniv-vcinenih-vijskovimi-rf-proti-ditej.html> [In Ukrainian]

Оглядова стаття (Review article)

<http://doi.org/10.32752/2786-5185-2024-4-3-74-83>

УДК 342.9:681.3:002.651.028

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FRAMEWORK FOR ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT OF RESTRICTED INFORMATION

Олег Морохов¹

*Адміністрація Державної прикордонної служби України
(вул. Володимирська, 26, м. Київ, Україна, 01601)*

Oleh Morokhov

*Administration of the State Border Guard Service of Ukraine
(26, Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine, 01601)*

Отримано: 12.04.2024. Затверджено: 11.06.2024

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто деякі аспекти правового регулювання організації електронного документообігу, а також створення, обробки, передавання та зберігання електронних документів у процесі діяльності органів державної влади. Вказано про сучасний досвід Державної прикордонної служби України щодо практичної реалізації комплексу заходів із створення та забезпечення функціонування відомчої системи електронного документообігу. Запровадження системи електронного документообігу позитивно вплинуло на удосконалення інформаційної взаємодії з органами державної влади, економію бюджетних коштів та загалом на функціонування прикордонного відомства в загальнодержавній системі управління. Водночас в умовах триваючої збройної агресії проти України та нагальної необхідності забезпечення ефективної взаємодії Сил безпеки й оборони, органів державної влади набувають актуальності завдання

¹ кандидат наук з державного управління; orcid 0000-0002-2254-0070; e-mail: oamor76@ukr.net

щодо реалізації організаційно-технічних рішень, які дозволять налагодити безпечну міжвідомчу електронну інформаційну взаємодію з урахуванням можливості захисту інформації з обмеженим доступом. Проте, наявність суперечностей та прогалин в сучасному українському законодавстві в питаннях, які мають визначати порядок створення, оброблення, зберігання, а також міжвідомчого обміну електронними документами, які містять службову інформацію. Такий стан справ не дозволяє здійснити остаточний відхід від інформаційного обміну в паперовому вигляді та запровадити повноцінне функціонування системи електронного документообігу з електронними документами, які містять відомості з обмеженим доступом. Обґрунтовано необхідність розробки окремого нормативно-правового акта, який встановлює основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів, які містять інформацію з обмеженим доступом.

Ключові слова: організаційно-правові засади; нормативно-правові акти; оптимізація; документообіг; електронний документ; обмежений доступ; захист інформації; службова інформація, Державна прикордонна служба України.

ABSTRACT

The article examines some aspects of legal regulation of the organization of electronic document management, as well as creation, processing, transmission and storage of electronic documents in the course of activities of public authorities. The author examines the current experience of the State Border Guard Service of Ukraine in the practical implementation of a set of measures to create and ensure the functioning of the departmental electronic document management system. Its introduction has had a positive impact on improving information interaction with public authorities, saving budgetary funds and, in general, on the functioning of the border agency in the national management system. At the same time, in the context of the ongoing armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the urgent need to ensure effective interaction between the security and defense forces and public authorities, the task of implementing organizational and technical solutions that will allow for secure interagency electronic information interaction, taking into account the possibility of protecting restricted information, is becoming increasingly important. However, there are contradictions and gaps in the current Ukrainian legislation on issues that should determine the procedure for creating, processing, storing, and interagency exchange of electronic documents containing proprietary information. This state of affairs does not allow for a complete departure from information exchange in paper form and the introduction of a fully-fledged electronic document management system with electronic documents containing restricted information. The author substantiates the need to develop a separate regulatory legal act establishing the basic organizational and legal framework for electronic document management and use of electronic documents containing restricted information.

Key words: organizational and legal framework; regulatory legal acts; optimization; office work; electronic document; restricted access; information protection; proprietary information, State Border Guard Service of Ukraine.

I. ВСТУП

Інформаційно-комунікаційні технології стали невід'ємною частиною сучасного світу. Наразі вони значною мірою визначають рівень науково-технічного та соціального розвитку сучасної держави.

В таких революційних умовах вимагає суттєвих змін й система державного управління. Так в провідних країнах світу важливим напрямом модернізації в органах влади стало впровадження електронної інформаційної взаємодії, зокрема технологій електронного документообігу.

В Україні серед галузевих науковців та експертів необхідність запровадження електронного документообігу в державних установах та автоматизованого контролю виконання на всіх етапах роботи з документами нині також не викликає сумнівів. У цьому контексті Л. Асанова зазначала: «Неможливо недооцінити залежність ефективності управління підприємствами й організаціями від коректної, вчасної постановки завдань, оперативного і якісного проходження електронних документів, контролю за виконанням, а також забезпечення організації збереження, пошуку і використання»¹. Інший сучасний науковець В. Політанський наголошував на важливому практичному значенні електронного документообігу на шляху подальшої євроінтеграції України, розвитку електронного урядування, ефективного функціонування органів публічної влади, а також вдосконалення практики діяльності уповноважених суб'єктів в Україні². Отже, до сучасних проблем, пов'язаних з теорією та практикою впровадження електронного документообігу в сферу державного управління, документування управлінської інформації в електронній формі, організації роботи з електронними документами в діловодстві та електронного міжвідомчого обміну зверталися в своїх наукових працях М. Головченко, А. Карпюк, В. Ключевський, К. Копняк, О. Кукарін, Л. Мельничук, І. Отамась, В. Писаренко, О. Подворнюк, Н. Поліщук, Н. Прилипко, Т. Трофімук-Кирилова, Ю. Харина та інші науковці.

Разом з тим, варто відзначити, що окремим проблемам з організації діловодства з електронними документами, які містять службову інформацію сучасні науковці та експерти приділяють увагу лише фрагментарно. Певним чином це можна пояснити недосконалістю сучасного українського законодавства в цій сфері. Зокрема, питання,

¹ Асанова Л. (2021). Місце електронного документообігу в загальній системі діловодства. *Підприємство, господарство і право*. № 3. С. 158. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.24>

² Політанський В. С. (2021). Теоретико-правові засади системи електронного документообігу в Україні. *Право і суспільство*. № 1. С. 26. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.4>

що мають визначати порядок створення, оброблення, зберігання та обмін електронними документами, які містять службову інформацію залишаються неунормованими. Такий стан справ не дозволяє здійснити остаточний відхід від інформаційного обміну в паперовому вигляді та запровадити повноцінне функціонування системи електронного документообігу електронними документами з грифом «Для службового користування».

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Метою представленої роботи є обґрунтування необхідності розробки окремого нормативно-правового акта, який має визначати основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів, що містять інформацію з обмеженим доступом.

Для реалізації зазначеної мети автором використано загальнонаукові та спеціальні методи. Так, застосування діалектичного методу наукового пізнання щодо соціально-правових явищ в їх суперечностях і порівняльно-правового методу дозволило об'єктивно оцінити рівень дієвості сучасного законодавства України в сфері запровадження електронного документообігу. За допомогою формально-логічного методу визначено основні напрями наукової роботи та основні проблемні питання щодо практики впровадження електронного документообігу в органах державної влади. Аналітичним методом вивчено практику впровадження та забезпечення функціонування системи електронного документообігу в національній прикордонній інституції, що дозволило виявити та теоретично осмислити наявні проблеми, що лежать в площині законодавчого забезпечення захисту інформації з обмеженим доступом в електронному діловодстві.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як відомо, наразі в Україні з метою удосконалення управлінської діяльності в органах державної влади поступово запроваджуються, так звані, безпаперові технології обробки даних. В якості позитивного прикладу цього процесу доцільно навести сучасний досвід Державної прикордонної служби України (далі — Держприкордонслужба), де з 2020 року здійснюється комплекс заходів з практичної реалізації завдань щодо створення, впровадження та забезпечення функціонування

відомчої системи електронного документообігу в в Держприкордонслужбі (далі — СЕД ДПСУ).

На теперішній час Держприкордонслужба стала першим відомством в системі МВС України, де вже повноцінно запроваджено відомчу систему електронного документообігу, що дало змогу значно підвищити ефективність роботи органів управління, суттєво зменшити обсяг паперових документів, залучення людського ресурсу та часу для їх узгодження, підвищити оперативність доведення інформації, своєчасного реагування і прийняття управлінських рішень.

Впровадження СЕД ДПСУ позитивно вплинуло на удосконалення взаємодії з вищими і центральними органами виконавчої влади, економію бюджетних коштів та загалом на функціонування прикордонного відомства в загальнодержавній системі управління.

Водночас в умовах триваючої збройної агресії РФ проти України та нагальної необхідності забезпечення ефективної взаємодії Сил безпеки й оборони, органів державної влади набуває актуальності завдання щодо реалізації організаційно-технічних рішень, які дозволять налагодити безпечну міжвідомчу електронну інформаційну взаємодію з урахуванням можливості захисту інформації з обмеженим доступом. На важливості цього питання наголошували і галузеві експерти. Так, Ю. Харина вказувала на те, що система електронного документообігу має передбачати можливість роботи з документами, що мають гриф обмеження доступу та виконувати завдання щодо: гарантування збереженості документа; виключення несанкціонованого доступу; виключення можливості витоку закритої інформації¹.

У сучасній Держприкордонслужбі результатом роботи щодо удосконалення системи обміну відомчою інформацією, зокрема, з обмеженим доступом, стало розгортання інформаційно-комунікаційної системи захищеної електронної пошти для обміну електронними документами з грифом «Для службового користування». Крім того, розпочато роботу щодо запровадження технологій СЕД ДПСУ, де здійснюється обробка електронних документів з грифом «Для службового користування» (СЕД-Д).

¹ Харина Ю. А. (2017). Автоматизована система документообігу та проблеми її впровадження. *Сучасна спеціальна техніка*. № 3 (50). С. 51.

Поряд з цим, на сьогоднішній день, в державі залишається неврегульованим питання щодо нормативно-правового визначення порядку обліку, зберігання і використання електронних документів, які містять службову інформацію, що в свою чергу не дозволяє перейти від інформаційного обміну службовою інформацією до повноцінного функціонування системи електронного документообігу електронними документами з грифом «Для службового користування».

Як відомо, правові відносини щодо обробки інформації (створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту) регулюються законами України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» та «Про інформацію».

Відповідно до статті 21 Закону України «Про інформацію» до інформації з обмеженим доступом, крім конфіденційної та таємної інформації, належить й службова інформація¹. Документам, що містять інформацію, яка становить службову інформацію, присвоюється гриф «Для службового користування»².

Єдині вимоги до ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, визначені «Типовою інструкцією про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію», затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736³.

ДСТУ 4163:2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» визначено вимоги до оформлення документів, відповідно до яких «Документи, що створюються юридичними особами, обов'язково повинні мати такі реквізити: найменування юридичної особи, назва виду документа, дата документа, реєстраційний індекс документа, заголовок до тексту документа, текст документа, підпис (для електронних

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

² Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

³ Типова інструкція про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249419755>

документів — електронний підпис або електронна печатка в разі відсутності електронного підпису)»¹.

В абзаці 2 пункту 13 «Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію» визначено, що створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів з грифом «Для службового користування» в установах здійснюється відповідно до вимог законодавства, що регулює питання роботи з електронними документами та питання електронного документообігу².

Згідно із статтею 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документ — це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа³ (підписувач документа та кваліфікований електронний підпис підписувача або кваліфікована електронна печатка установи-відправника).

Таким підзаконним нормативно-правовим актом є постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55 «Деякі питання документування управлінської діяльності», якою затверджено Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну⁴. Пунктом 1 вказаної Типової інструкції визначено, що особливості організації діловодства з документами, що містять інформацію з обмеженим доступом, визначаються окремим нормативно-правовим актом.

¹ Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів : ДСТУ 4163:2020. URL: <https://www.kdu.edu.ua/Documents/DSTU41632020v1.pdf>

² Типова інструкція про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію : постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249419755>

³ Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

⁴ Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну: постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text>

Таким чином, розроблена на виконання підпункту 2 статті 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України від 27 березня 2014 р. № 1170-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації»¹, постанови Уряду від 19 жовтня 2016 р. № 736 визначає лише єдині вимоги до ведення обліку, зберігання, використання і знищення паперових документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію.

Питання ж роботи з електронними документами з грифом «Для службового користування» (порядок створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів з грифом «Для службового користування») залишаються неунормованими, за виключенням посилання на вимоги законодавства, що регулює питання роботи з електронними документами та питання електронного документообігу.

«Типовою інструкцією з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну», затвердженою постановою Уряду від 17 січня 2018 р. № 55 визначено, що особливості організації діловодства з документами, що містять інформацію з обмеженим доступом, визначаються окремим нормативно-правовим актом², якого на сьогодні в державі ще не видано.

IV. ВИСНОВКИ

З огляду на вищевикладене, на думку автора, доцільно ініціювати перед Кабінетом Міністрів України питання щодо надання доручення Міністерству цифрової трансформації України спільно з Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади з розроблення проекту постанови Уряду про особливості

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації»: Закон України від 27.03.2014 № 1170-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-18#Text>

² Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну: постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text>

організації діловодства з електронними документами з грифом «Для службового користування» (визначення порядку створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів з грифом «Для службового користування»).

Подальші дослідження організаційно-правових засад щодо впровадження електронного документообігу в органах державної влади залишаються актуальними з огляду на їх значення в контексті створення спеціальних норм і правил регулювання у цій сфері з метою неперервного оновлення та вдосконалення нормативно-правової бази України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Асанова Л. (2021). Місце електронного документообігу в загальній системі діловодства. *Підприємство, господарство і право*. № 3. С. 156–160. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.24>
2. Політанський В. С. (2021). Теоретико-правові засади системи електронного документообігу в Україні. *Право і суспільство*. № 1. С. 22–27. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.4>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації»: Закон України від 27.03.2014 № 1170-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-18#Text>
4. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
5. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>
6. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
7. Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну: постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text>
8. Типова інструкція про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249419755>
9. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів: ДСТУ 4163:2020. URL: <https://www.kdu.edu.ua/Documents/DSTU41632020v1.pdf>
10. Харина Ю. А. (2017). Автоматизована система документообігу та проблеми її впровадження. *Сучасна спеціальна техніка*. № 3(50). С. 50–55.

REFERENCES

1. Asanova L. (2021). Mistse elektronnoho dokumentoobihu v zahalnoi systemi dilovodstva [The place of electronic document management in the overall workflow system]. *Enterprise, economy and law*. No. 3. pp. 156–160. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.24> [in Ukrainian]
2. Kharyna Yu. A. (2017). Avtomatyzovana systema dokumentoobihu ta problemy yii vprovadzhenia [Automated document management system and problems of its implementation]. *Modern special equipment*. No. 3(50). pp. 50–55 [in Ukrainian]
3. Politanskyi V. S. (2021). Teoretyko-pravovi zasady systemy elektronnoho dokumentoobihu v Ukraini [Theoretical and legal foundations of the electronic document management system in Ukraine]. *Law and society*. No. 1. pp. 22–27. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.4> [in Ukrainian]
4. Pro dostup do publichnoi informatsii [On access to public information]. Law of Ukraine No. 2939-VI dated January 13, 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian]
5. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih [About electronic documents and electronic document management]. Law of Ukraine No. 851-IV dated May 22, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> [in Ukrainian]
6. Pro informatsiiu [About the information]. Law of Ukraine No. 2657-XII dated October 2, 1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian]
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro informatsiiu» ta Zakonu Ukrainy «Pro dostup do publichnoi informatsii» [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine «On Information» and the Law of Ukraine «On Access to Public Information»]. Law of Ukraine No. 1170-VI dated March 27, 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-18#Text> [in Ukrainian]
8. Typova instruktsiia pro poriadok vedennia obliku, zberihannia, vykorystannia i znyshchennia dokumentiv ta inshykh materialnykh nosiiv informatsii, shcho mistiat sluzhbovu informatsiiu [Standard Instruction on the Procedure for Keeping Records, Storing, Using and Destroying Documents and Other Material Media Containing Proprietary Information]. Resolution No. 736 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 19, 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249419755> [in Ukrainian]
9. Typova instruktsiia z dokumentuvannia upravlinskoj informatsii v elektronni formi ta orhanizatsii roboty z elektronnyimi dokumentamy v dilovodstvi, elektronnoho mizhvidomchoho obminu [Standard instructions for documenting management information in electronic form and organizing work with electronic documents in office work, electronic interdepartmental exchange]. Resolution No. 55 of Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 17, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
10. Unifikovana systema orhanizatsiino-rozporiadchoi dokumentatsii. Vymohy do oformlennia dokumentiv [Unified system of organizational and administrative documentation. Requirements for the execution of documents]. DSTU 4163:2020. URL: <https://www.kdu.edu.ua/Documents/DSTU41632020v1>

EDITORIAL OFFICE ADDRESS

(room 210) 15 Ushinsky St., Kyiv, Ukraine, 03151
tel.: (044) 242-10-84; (044) 242-10-74; e-mail: migrlaw@gmail.com

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

Україна, 03151, м. Київ, вул. Ушинського, 15, к. 210
тел.: (044) 242-10-84; (044) 242-10-74; e-mail: migrlaw@gmail.com

Підписано до друку 20.06.2024. Замовлення № __. Папір офсетний. Друк офсетний.
Наклад 50 прим. Формат 60x84/16 Віддруковано ВД «Дакор» м. Київ, пр-т Берестейський, 56.
Свід. ДК № 4349 від 05.07.2012